

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Evaluatie van het traject 'Meedoen, bouwen aan burgerschap' in stadsdeel De Baarsjes: Derde ronde

van Heelsum, A.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Heelsum, A. (2008). *Evaluatie van het traject 'Meedoen, bouwen aan burgerschap' in stadsdeel De Baarsjes: Derde ronde*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

IMES

Universiteit van Amsterdam
INSTITUTE FOR MIGRATION
& ETHNIC STUDIES

Evaluatie van het traject
'Meedoen, Bouwen aan
Burgerschap'
in Stadsdeel De Baarsjes

derde ronde

Anja van Heelsum
juni 2008

www.imes.uva.nl

Inhoud

1. Inleiding	2
2. Het traject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap', achtergrond en theoretische begrippen	3
3. Methode van onderzoek en kenmerken van de respondenten	7
3.1 Opzet van het onderzoek	7
3.2 Inhoud van de vragenlijst	7
3.3 Contact met de respondenten	8
3.4 Kenmerken respondenten vergeleken met het totaalbestand van de vrouwen in het project	9
3.5 Gezondheids situatie respondenten	12
4. Resultaten	15
4.1 Werk, opleiding en financiën (het economische terrein)	15
4.2 Zelfredzaamheid: kinderen, de school en oppas	16
4.3 Zelfredzaamheid: woning en instellingen	20
4.4 Sociale contacten	22
4.5 Participatie op het culturele en politieke terrein	26
4.6 Overige effecten	27
5. Conclusie	
5.1 Beperkingen	29
5.2 Zelfredzaamheid en sociaal kapitaal	30
5.3 Lange termijn effect, zelfvertrouwen en perspectief	31
5.4 Tot slot, een korte vergelijking met andere initiatieven	32
Referenties	34

1. Inleiding

Stadsdeel De Baarsjes ging in 2005 van start met een traject, dat erop gericht is om 155 allochtone vrouwen met een uitkering te stimuleren tot meer deelname aan de samenleving. Deze deelname kan de vorm aannemen van Nederlandse les of een opleidingstraject of van vrijwilligerswerk of betaalde arbeid. In 2005 en 2006 zijn 155 vrouwen ingestroomd in dit traject, getiteld 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' uitgevoerd en gecoördineerd door DGV Holding, die trajectbegeleiders aanstelden bij het bureau OCTRA. Bijzonder aan het traject is dat vrouwen die door de sociale dienst als de moeilijkste categorie worden beschouwd, vanwege bijvoorbeeld hun slechte Nederlandse taalvaardigheid of laag opleidingsniveau. Bijzonder is ook dat het traject intensief is en dat er druk wordt uitgeoefend om vrouwen betrokken te houden. De vrouwen zijn minstens een dagdeel per week bezig, maar sommigen vier of vijf ochtenden. Het IMES volgt ongeveer 40 vrouwen in de loop van drie jaar om te onderzoeken of hun zelfredzaamheid verbetert en de mate van isolement vermindert. In oktober 2005 is gestart met het verzamelen van namen, adressen en telefoonnummers van de vrouwen die aan het traject deelnemen om hen eind 2005 begin 2006 te kunnen interviewen. Een jaar later, tussen januari en mei 2007 zijn dezelfde vrouwen voor de tweede maal geïnterviewd. Nadat het project eind 2007 was stopgezet, zijn de vrouwen weer geïnterviewd in het voorjaar van 2008.

De centrale vraag van het onderzoek luidt: wat is het lange termijn effect op de ontwikkeling van de vrouwen. Daarom kijken we in dit verslag naar de verschillen en ontwikkelingen tussen de metingen, vooral tussen de startmeting en de derde meting. In paragraaf 2 beschrijven we eerst een aantal aannames van het traject, en we behandelen de kernbegrippen die in dit onderzoek worden gebruikt. Dan volgt een paragraaf waarin beschreven wordt wie geïnterviewd zijn, hoe de kenmerken van de geïnterviewden zich verhouden tot het totale aantal vrouwen in het traject en hoe het interviewproces verliep. In paragraaf 4 vervolgen we met de resultaten op een groot aantal terreinen, en in paragraaf 5 volgt een algemene conclusie over het traject. Naast een beschrijvende inhoudelijke analyse, zijn in de Appendix de respondenten een voor een maar niet herkenbaar met de relevante variabelen in een matrix gezet. Dit schema wordt elke meting aangevuld, zodat per individu veranderingen te volgen zijn.

2. Initiatieven ter activering van allochtone vrouwen, het traject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap', zelfredzaamheid en sociaal kapitaal

Het project 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' past in drie ontwikkelingen in het sociale beleid van het afgelopen decennium. Ten eerste zijn projecten gericht op de buurt de laatste jaren populair. Een overzicht van recente buurtprojecten is te vinden in een WRR rapport van Hazeu, Boonstra & Jager-Vreugdenhill (2005). Gruijter, Boonstra, Pels & Distelbrink (2007: 6) beschrijven hoe de buurtaanpak centraal staat om in kwetsbare gebieden waar door de voortgaande immigratiedruk, de grote mate van kansarmoede en de afbrokkelende sociale cohesie, de leefsituatie te verbeteren. De lokale overheid, bijvoorbeeld de stadsdelen in Amsterdam en de deelgemeentes in Rotterdam, zijn daarbij de belangrijkste actoren, gesteund door subsidies uit gemeentelijke of landelijke fondsen. Binnen het korte bestek van dit onderzoek is het ondoenlijk om daar een overzicht van te bieden, maar enkele opvallende voorbeelden waar onderzoek naar gedaan is, willen we hier noemen, voordat we overgaan op 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes.

Een tweede belangrijke ontwikkeling in dit verband was de aandacht die de Commissie Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen (PaVEM) vroeg voor de verbetering van deelname van allochtone vrouwen aan het maatschappelijk verkeer. De Commissie PaVEM werd door het kabinet Balkenende II ingesteld en heeft van 3 juli 2003 tot 1 juli 2005 gefunctioneerd, met als aanleiding dat de vrouwen uit etnische minderheidsgroepen in Nederland veelal een geïsoleerde positie hadden. Allochtone vrouwen bleken vaker werkloos en nauwelijks mee te doen aan inburgeringstrajecten en maatschappelijke activiteiten. Het betreft vaak vrouwen met een laag opleidingsniveau, die de Nederlandse taal niet of onvoldoende beheersen.

Een van de doelstellingen van de Commissie PaVEM was om gemeenten te ondersteunen bij hun pogingen deze vrouwen meer te betrekken bij de samenleving. De nadruk lag op het uitwisselen van kennis, ervaring en ideeën tussen grote gemeenten, omdat daar de meeste allochtone vrouwen wonen. Belangrijke speerpunten waren volgens het 'Netherlands Institute for City Innovation Studies' (NICIS):

- Meer vrouwen uit etnische minderheidsgroepen aan het werk krijgen;
- Knelpunten wegnemen bij het aanleren van de Nederlandse taal door vrouwen uit etnische minderheidsgroepen;
- Het ondersteunen van gemeenten bij de maatschappelijke dialoog met allochtonen.
- De tendens naar populisme, onzorgvuldigheid en versimpeling in de publieke discussie tegengaan;
- Het samenstellen van een netwerk van succesvolle allochtone vrouwen, die te mobiliseren zijn voor participatieprojecten (NICIS 2008¹).

Een derde ontwikkeling in het recente beleid is die van de activering van werklozen. De gemeente Amsterdam heeft als speerpunt dat zoveel mogelijk Amsterdammers op wat voor manier dan ook 'mee moeten kunnen doen in de stad' (Boer, 2007). Mensen met een uitkering die lang niet hebben gewerkt en in een sociaal isolement terecht zijn gekomen, hebben minder kans op werk. De maatschappelijke participatie wordt gezien als een manier om toch een bijdrage leveren aan de samenleving. Amsterdam heeft daartoe zogenaamde activeringsplekken ingesteld bij buurthuizen, sportclubs, verzorgingstehuizen en dergelijke. Zo moet worden voorkomen dat uitkeringsgerechtigden met een grote, tot zeer grote afstand tot de arbeidsmarkt alleen maar thuis zitten. Sinds de start van dit beleid in 2007 zijn met de staddelen bij 55 uiteenlopende organisaties meer dan 5600 plaatsen gevonden. De uitkeringsgerechtigde ontvangt geen salaris, maar een extra vergoeding afhankelijk van het werk plus reiskosten. Steeds vaker worden sancties gebruikt wanneer mensen die afhankelijk zijn van een uitkering van de sociale dienst/DWI niet willen meewerken.

¹ http://www.kiemnet.nl/dossiers/socialecohesie/Arbeidsparticipatie/PaVEM-Pagina_1016.html

Buurtaanpak, aandacht voor allochtone vrouwen en sociale activering van mensen met een uitkering komen bij elkaar in projecten waar de term 'Meedoen' vaak wordt gehanteerd. Bijvoorbeeld in de door Gruijter, Boonstra, Pels & Distelbrink (2007: 6) beschreven case "Allochtone vrouwen doen mee" in Rotterdam. Het wordt expliciet belangrijk gevonden om 'het onbenutte potentieel' van de allochtone vrouwen voor hun directe omgeving of de wijdere buurt in te zetten. Geïntegreerde en actieve vrouwen hebben een positieve uitstraling op hun kinderen en kunnen als voorbeeld en aanspreekpunt voor nieuw gearriveerde vrouwen dienen. Daarmee wordt veel effect verwacht van de programma's voor vrouwen in de buurten. Gruijter en collega's komen onder meer tot de conclusie dat buurtgericht werken goed past bij de leefwereld en wensen van allochtone vrouwen met kinderen en beperkte financiële middelen, omdat activiteiten relatief makkelijk bereikbaar zijn, men vanwege kinderen en huishouden niet al te lang van huis kan zijn, en omdat de vrouwen het zelf erg belangrijk vinden om andere vrouwen uit de buurt te leren kennen.

Ook Marguerite van de Berg (2007: 21) onderzocht het 'Meedoen van allochtone vrouwen' in Delfshaven in Rotterdam. Zij beschrijft de manier waarop Marokkaanse vrouwen leven en overleven met weinig geld, vooral ondersteund door hun familienetwerk in de buurt. Door het ontbreken van de familie in Nederland, ontbreekt ook een belangrijk deel van de sociale steun die men in Marokko vanzelf zou krijgen. Maar ook in Nederland is de familie zo belangrijk, dat vriendschappen alleen standhouden als zij op een of andere manier door de familie geaccepteerd worden en daarin passen. Ook hier volgen vrouwen taalcursussen en nemen deel aan projecten waarin zij contacten in de buurt opbouwen. Van den Berg constateert dat de vrouwen in haar onderzoek het verplichte 'Meedoen' en de toenemende eisen en voorschriften van instanties als de Sociale Dienst, ervaren als pogingen tot controle en disciplineren, met als impliciet doel om 'goede burgers, met Nederlandse waarden en normen' van hen te maken.

Dan gaan we nu verder met het project 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes. Geheel in lijn met het voorafgaande, omschreven de bedenkers het traject bij de aanvang als volgt: "de bedoeling is om vrouwen (vooral allochtone en een paar autochtone vrouwen) te helpen om een sterkere positie te krijgen in de maatschappij, hen uit te nodigen om meer aan de samenleving deel te nemen, en hen uit hun (veronderstelde) isolement te halen". De bedoeling was om zowel alleenstaande moeders als vrouwen met gezinnen waar de man een uitkering heeft en die cliënt zijn bij de Dienst Werk en Inkomen (DWI) te verplichten aan het traject mee te doen met als sanctie verlies van uitkering. In eerdere projecten in de Baarsjes zijn de eenvoudig te plaatsen cliënten van DWI veelal reeds geholpen, maar gebleken is dat cliënten uit de hier bedoelde groep zijn over gebleven, omdat zij vaak meervoudige problemen hebben. Het gaat dus om de moeilijkste groep cliënten van DWI, een aantal van hen is in het verleden in de categorie 'onbemiddelbaar' geplaatst. De deelnemers zijn aanvankelijk geselecteerd door de DWI en hun traject bestaat uit individuele begeleiding om de meervoudige problemen op te lossen, taallessen, cursussen en vormen van maatschappelijke participatie naar bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Het resultaat kan zijn dat een deel daadwerkelijk doorstroomt naar onderwijs of vormen van betaalde of onbetaalde arbeid. Het Stadsdeel gaat ervan uit dat de andere leden van het gezin door de nieuwe activiteiten van de moeders positief worden beïnvloed, zodat ook gezinleden zich zullen ontwikkelen tot zelfredzame onafhankelijke burgers. Het traject valt in de categorie activering van werklozen en niet in de categorie zorg hulpverlening, hoewel de mogelijkheid bestaat dat het op de rand van deze twee terreinen zal balanceren.

Dat het stadsdeel de term burgerschap gebruikt, laat zien dat het niet alleen te doen is om bemiddeling naar (betaald) werk. Onder actief burgerschap wordt het zelfstandig opereren in allerlei maatschappelijke verbanden verstaan. Betaald werk is lang niet altijd haalbaar, daarvoor is de drempel vaak te hoog. Voor laag opgeleide allochtone vrouwen is de drempel veel lager om te participeren in het maatschappelijk verband van een allochtone organisatie of buurthuis. Zij voelen zich daar veilig en kunnen een aantal vaardigheden leren, zoals activiteiten voor kinderen opzetten, koken op feestdagen

en vergaderen. Het doen van vrijwilligerswerk binnen deze organisatie kan een eerste stap zijn naar participatie buitenshuis. Een andere mogelijkheid is de Nederlandse les bij het ROC. Ook de school van de kinderen kan ook een aanknopingspunt vormen, maar jammer genoeg wordt deze soms gezien als een wit bolwerk waar allochtone vrouwen niets in te brengen hebben.

Voor dit onderzoek zullen we ook de door het Stadsdeel geïntroduceerde term zelfredzaamheid gebruiken. Maar zelfredzaamheid kan op diverse terreinen gemeten worden. We menen dat de terreinen die Godfried Engbersen (1995) in zijn boek 'Sferen van integratie' onderscheidt, zinvol te gebruiken zijn in dit onderzoek. Engbersen onderscheidt drie sferen van integratie: a) de economische sfeer: financiën, werk, huisvesting, onderwijs b) de sociale sfeer, contacten en c) de politieke en culturele sfeer.

Ad a) De economische sfeer omvat financiën, werk, huisvesting en onderwijs. Financiële zelfredzaamheid houdt in dat men bank- en betalingszaken zelf kan regelen, schuldenproblematiek kan voorkomen of oplossen, maar ook dat men zelfstandig inkomen kan verwerven zonder hulp van uitkeringsinstanties. Zelfredzaamheid op het gebied van huisvesting houdt in dat men in staat is om een passende woning te vinden, weet waar technische of sociale problemen met de woning kunnen worden gemeld en verholpen. Zelfredzaamheid op het gebied van onderwijs kan betrekking hebben op de vrouwen zelf of op hun kinderen. Wat hun eigen onderwijssituatie betreft gaat het om het vinden van betaalbare en geschikte Nederlandse les, en eventueel het vinden van een geschikte vervolgopleiding, waar men goed kan functioneren. Wat de opvoedings- en onderwijssituatie van kinderen betreft gaat het erom dat er een geschikte school wordt gekozen, dat contact wordt onderhouden met de leerkracht, dat leer-, gedrags- en opvoedingsproblemen worden aangepakt, eventueel met hulp van andere instellingen.

Ad b) Op het terrein 'sociale contacten' betekent zelfredzaamheid dat iemand mensen om zich heen verzamelt die men nodig heeft en een netwerk heeft dat wederzijdse diensten verleent. Gedacht kan worden aan kinderoppas, technische hulp in huis of voor tuinonderhoud maar ook aan deelname in organisaties zoals de sportclub van de kinderen of een religieuze organisatie voor rituelen als begrafenissen. Informatie over contacten in de buurt, contacten met vrienden, contacten in organisaties zijn hier aan de orde. We gaan ervan uit dat elke toename van contacten gunstig is. Uit eerder onderzoek blijkt dat mensen met veel contacten binnen de eigen etnische groep meestal ook veel contacten buiten hun eigen etnische groep hebben. Het kunnen vinden van instellingen bijvoorbeeld de jeugd- welzijns- of gezondheidszorg zullen we hier ook onder rekenen.

Ad c) Het derde terrein is het politiek-culturele. Op het politieke terrein valt te denken aan deelname aan verkiezingen, buurtvergaderingen, inspraakavonden en lidmaatschap van belangenorganisaties. Op het culturele terrein kunnen we onderscheid maken tussen culturele activiteiten van de eigen etnische groep, multiculturele activiteiten en Nederlandse culturele activiteiten. Deze terreinen zijn niet specifiek genoemd in het trajectvoorstel, maar complementeren het beeld van de terreinen waarop een burger kan opereren. Wanneer vrouwen een culturele avond organiseren om een feest uit hun herkomstland te vieren met autochtone buurtbewoners, kan dit beschouwd worden als actief burgerschap. Omdat het waarschijnlijk is dat het netwerk van de cliënten groeit tijdens het traject, ligt het voor de hand dat alle soorten activiteiten zullen toenemen door de deelname aan het traject. Tot zover de uitgangspunten die wij vooraf bij het onderzoek hadden.

Naast actief burgerschap en zelfredzaamheid, is sociaal kapitaal een kernbegrip dat wij bruikbaar vinden in dit onderzoek. Een bekende definitie van sociaal kapitaal van Lin (1999: 35) is: "resources embedded in a social structure which are accessed and/or mobilized in purposive actions" (hulpbronnen, verankerd binnen de sociale structuur die kunnen worden benaderd of gemobiliseerd in

doelgerichte acties). Met andere woorden, het sociaal kapitaal van deze vrouwen bestaat uit contacten binnen het eigen netwerk, die bruikbaar zijn om het eigen leven (beter) te organiseren. Op de hierboven genoemde terreinen heeft men bijvoorbeeld sociaal kapitaal nodig om informatie over de Nederlandse samenleving te vinden, om een oppas te regelen, om hulp te krijgen bij ziekte, om te kunnen praten over problemen, etcetera. Door actief te participeren in allerlei maatschappelijke verbanden kan het sociaal kapitaal van de vrouwen vermeerderen. De verwachting bestaat dat de vrouwen door deelname aan het project een groter netwerk van contacten in de buurt ontwikkelen, en dat zij die contacten beter hun weg kunnen vinden in de samenleving.

Met de bovenstaande informatie uit de literatuur, kunnen we onze centrale vraag – wat voor effect heeft het traject 'Meedoen, bouwen aan burgerschap' – verder preciseren, naast effecten in z'n algemeenheid, zullen we ons vooral richten op de vraag in hoeverre het traject invloed heeft op zelfredzaamheid en sociaal kapitaal van de deelnemers op het economische, sociale en politiek-culturele terrein.

3. Methode van onderzoek en kenmerken respondenten

In dit hoofdstuk gaan we eerst in op de opzet van het onderzoek (3.1), de inhoud van de vragenlijst (3.2) en de manier waarop contact met respondenten gelegd is (3.3). In 3.4 vergelijken we kenmerken van de uiteindelijk geïnterviewde groep met de kenmerken van het totale bestand. In 3.5 besteden we aandacht aan de gezondheid van de respondenten, omdat dit van grote invloed blijkt op de resultaten.

3.1 Opzet van het onderzoek

Omdat dit onderzoek erop gericht is, de vrouwen in het traject over een langere periode te volgen en na te gaan of hun situatie verbetert, heeft het onderzoek meerdere meetmomenten, ook nadat het project is afgelopen.

De eerste meting van het onderzoek vond plaats net nadat de vrouwen van start gingen met het traject (T1). Hiertoe stuurde de organisatie bij DGV Holding (Oetra) de onderzoekers adresgegevens van respondenten en de eerste 38 interviews vonden plaats tussen november 2005 en mei 2006. De interviews zijn door drie interviewsters gehouden, en voor de analyse, uitwerking en rapportage door de onderzoekster zijn steeds vier weken beschikbaar.

Een tweede meting vond plaats tussen januari en mei 2007 (T2). Na een jaar verwachten wij dat er veranderingen zouden zijn opgetreden. In de tweede ronde heeft een Marokkaanse interviewster alle 38 vrouwen opnieuw benaderd. Omdat er vorig jaar geen 40 vrouwen waren geïnterviewd maar 38, zijn twee nieuwe Turkse vrouwen geïnterviewd (respondenten 39 en 40). Uiteindelijk zijn 38 vrouwen in de tweede ronde geïnterviewd, inclusief deze twee nieuwe.

De derde meting vond plaats van januari tot mei 2008 (T3). Het project was ondertussen stopgezet, de vrouwen werden niet meer persoonlijk door een trajectbegeleider begeleid, en de inloopruimte aan de Van Spilbergenstraat is opgeheven. Dit betekent niet dat de vrouwen weer thuiszaten. De buurthuizen zijn blijven bestaan en een aantal vrouwen is doorgegaan met de cursussen die zij daar al volgden. Het verplichte karakter om deze cursussen te blijven volgen is verdwenen. Het bleek niet mogelijk om alle vrouwen opnieuw te spreken te krijgen, uiteindelijk zijn er ondanks de enorme inzet van de interviewster slechts 28 vrouwen bereid gevonden tot een gesprek. In 3.4 gaan we verder in op deze uitval.

Na de huidige ronde, zal nog een meting (T4) volgen in 2009, waarbij we zicht krijgen op lange termijn effecten.

3.2 Inhoud van de vragenlijst

Bij de start van het project in het najaar van 2005 is een vragenlijst opgesteld, waarin de drie kernbegrippen: actief burgerschap, zelfredzaamheid en sociaal kapitaal op de bovengenoemde terreinen werd geoperationaliseerd. Deze vragenlijst bevat gezien het opleidingsniveau en taalniveau van de respondenten vooral eenvoudige zaken, die door de interviewer makkelijk kunnen worden afgevinkt zonder dat een gecompliceerd interview nodig is. Eerst worden een aantal basiskenmerken geïnventariseerd, b.v. wanneer naar Nederland gekomen, aantal huisgenoten, opleidingsniveau, etc. De drie sferen die hierboven genoemd zijn – a) economisch: financiën, werk, huisvesting, onderwijs b) sociaal en c) politiek en cultureel – komen aan de orde binnen themablokken die aansluiten op de belevingswereld van de vrouwen.

Binnen de themablokken wordt gekeken naar zelfredzaamheid: met de kinderen en hun school b.v. de schoolkeuze, contacten met de school, bij het oplossen van problemen rond de woning b.v. reparaties, nieuwe woning, bij het afhandelen van bank- en belastingszaken, in geval van ziekte, en het bezoeken van instellingen. Deelname aan politieke en culturele activiteiten komt aan de orde bij de

vragen over het bezoeken van voorzieningen. In deze eerste ronde is nog niet gevraagd of men is gaan stemmen omdat er geen verkiezingen waren geweest, dit is in de tweede ronde wel gebeurd.

Een tweede themablok gaat over de contacten van de vrouwen, waarbij we meer te weten komen over hun sociaal kapitaal. Wie komen in de loop van de week op visite? Bij wie gaat deze vrouw op visite buitenshuis? Is er contact met burens? Is er iemand die helpt wanneer men ziek is? Is er iemand met wie men praat over belangrijke beslissingen? Zijn er genoeg mensen om dagelijkse problemen op te lossen? En zou de respondent liever een groter netwerk van contacten hebben?

Een derde onderwerp is het project 'Meedoen': waar zitten de vrouwen in het traject, wat is de bedoeling voor dit jaar en wat vinden ze van het project? Er wordt verder gepraat over eventueel toekomstig werk en opleidingen en wat mensen weerhoudt.

In de vragenlijst in de tweede en derde ronde zijn demografische kenmerken die niet veranderen (zoals geboorteland, geboortedatum, migratiedatum) niet opnieuw gevraagd. Wel wordt gevraagd of de samenstelling van het huishouden, de gezondheidstoestand en de bezigheden bij het project 'Meedoen' veranderd zijn.

3.3 Contact met respondenten

Tussen november 2005 en mei 2006 (eerste ronde) zijn in totaal 60 vrouwen benaderd, waarvan er 38 zijn geïnterviewd. Van de 22 niet geïnterviewden, hebben er 16 geweigerd en 6 vrouwen waren Marokkaans terwijl er al erg veel Marokkaanse vrouwen geïnterviewd waren. Meestal waren de geïnterviewden net gestart met het traject. Een aantal van hen had alleen nog maar het eerste startgesprek gehad, terwijl ook een aantal in een groep samen kwamen voor de eerste fase van het traject.

Ook in de tweede ronde kostte het soms veel moeite om een afspraak te realiseren. Sommige vrouwen waren wantrouwend omdat men dacht dat de sociale dienst hen kwam controleren, anderen bedachten uitvluchten omdat ze geen zin hadden. Het verplichte karakter van het traject zorgde ook voor tegenzin tegen het interview. Het heeft positief gewerkt dat een Marokkaanse interviewster is ingezet. Een deel van de interviews moest half in het Nederlands, half in het Arabisch/Berber gehouden worden. Ook de tweede keer bleek niet altijd mogelijk om alle onderwerpen aan de orde te stellen, vrouwen kregen er genoeg van omdat ze niet gewend zijn aan een dergelijk interview. Iets meer dan de vorige keer laten vrouwen weten dat ze niet begrijpen waarom we hen persoonlijke vragen stellen. De vragen over het sociaal netwerk werden in een aantal gevallen niet beantwoord omdat men dit 'te privé' vindt. Bij vragen als wat is uw mening over het project krijgen we te horen dat men niets kwijt wil en soms dat men geen mening heeft. Het is duidelijk dat de vrouwen niet gewend zijn om voor zichzelf op te komen of een mening te geven. Vooral over hun (on-)gezondheidssituatie hadden de vrouwen wel veel te vertellen. Het moeizame proces om deze vrouwen te interviewen, is typerend voor deze problematische doelgroep. Zowel trajectbegeleiders als onderzoekers hadden hier mee te maken. Alleen met veel volhardendheid kan iets met deze groep bereikt worden.

In de derde ronde kostte het nog meer moeite om een afspraak met de vrouwen te realiseren. Aangezien het project is gediscontinueerd, zien de vrouwen niet in waarom zij er nog over moeten praten. Men realiseert zich dat er nu niets verplicht kan zijn, en wil niet mee doen. Ondanks vele telefonische pogingen en bezoeken aan huis zijn van de 40 vrouwen in de derde ronde maar 30 bereid gevonden tot een interview. Onze indruk is dat het niet specifiek de groep is die toch al negatief stond tegenover deelname aan het project (waaronder veel zieke vrouwen). Mede omdat de interviewster de zieke vrouwen ook in contact bracht met de Stichting Islamitische Hulpverlening, waren deze nog steeds geïnteresseerd in een interview.

Door het moeizame interviewproces heeft het onderzoek twee beperkingen. Ten eerste was er uitval – op zich gebruikelijk bij longitudinaal panelonderzoek – maar de steekproef is iets veranderd. In

de tweede ronde waren de uitvallers drie alleenstaande moeders, waarvan twee uit de 'overigen etnische groepen' categorie. In de derde ronde is de uitval ernstiger, en lijkt systematisch meer voor te komen onder alleenstaande moeders (er zijn nog 9 van de 19 alleenstaande moeders uit de eerste ronde over). Qua etnische groep vond meer uitval plaats onder vrouwen uit de 'overige' etnische groepen. 67% van de Turkse vrouwen, 68% van de Marokkaanse vrouwen en 50% van de 'overige' vrouwen heeft aan drie interviews deelgenomen.

Een tweede methodische beperking van dit onderzoek is dat het interviewproces ondanks de vele voorzorgmaatregelen tamelijk moeizaam is verlopen. Vrouwen kenden vooral in de eerste en tweede ronde vaak onvoldoende Nederlands en zijn niet gewend aan de interviewsetting en vinden vragen over contacten al snel 'te persoonlijk'. In de derde ronde ging het interview iets beter met de overblijvers. Aan de interviewster zijn hoge eisen gesteld: vragen worden verkeerd begrepen en men veronderstelt dat de interviewster zich allerlei antwoorden nog wel zal herinneren van de vorige keer als zij een vraag opnieuw stelt. De interviewster moet beoordelen of een vrouw bijvoorbeeld minder visite krijgt dan vorig jaar of geen zin heeft om de vraag uitgebreider te beantwoorden.

Een meer inhoudelijk probleem is, dat de vragenlijst die in de eerste ronde was opgesteld, niet alle aspecten van het ontwikkelingsproces van de vrouwen bleek te dekken. Een belangrijke toevoeging die niet zo duidelijk vooraf was geformuleerd, is de psychologische en attitudeverandering die we bij de vrouwen constateren. We willen in onze conclusie daarom niet alleen op de harde vergelijking van vragen in de eerste en tweede ronde ingaan, maar ook op informatie die bij de open vragen te vinden was en op de extra opmerkingen die in de kantlijn stonden.

3.4 Kenmerken respondenten vergeleken met het totaalbestand van de vrouwen in het project

Om te kunnen beoordelen hoe onze steekproef zich relateert ten opzicht van het totale aantal vrouwen dat heeft deelgenomen aan het traject hebben we een aantal kenmerken van de 155 vrouwen in tabel 1 opgenomen. De gegevens over land van herkomst, leeftijd, gezinssamenstelling, opleidingsniveau en taalvaardigheid komen uit de eindrapportage van DGV Holding (Giltay Veth 2007) .

Tabel 1. Kenmerken van het totaalbestand: land van herkomst, leeftijd, gezinssamenstelling, opleidingsniveau en taalvaardigheid.

<u>Land van herkomst:</u>		<u>Leeftijd:</u>	
Marokko:	49 (32%)	20-30 jaar:	9 (6%)
overige Afrika:	13 (8%)	30-40 jaar:	32 (21%)
Turkije:	36 (23%)	40-50 jaar:	64 (41%)
overige Azië:	9 (6%)	50+:	50 (32%)
Suriname:	19 (12%)		
overige Zuid- Amerika:	4 (3%)		
Nederland:	16 (10%)		
overige Europa	9 (6%)		
totaal	155		155

Evaluatie van het 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes

Gezinssamenstelling:		Opleidingsniveau	
Alleenstaande ouders:	86 (56%)	Geen opleiding:	79 (52%)
Gezin met kinderen:	59 (38%)	Lagere school	22 (14%)
Gezin zonder kinderen:	2 (1%)	LBO niveau:	12 (8%) (waarvan de helft diploma in buitenland heeft gehaald)
Alleenstaanden:	8 (5%)	Mavo niveau	19 (12%) (waarvan de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald)
		MBO niveau:	9 (6%) (waarvan de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald)
		Havo/VWO niveau:	6 (4%) (waarvan de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald)
		HBO/universiteit:	6 (4%) (waarvan de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald)
totaal	155		153

Taalvaardigheid:	Bij aanvang	mei 2007
Analfabeet:	26 (17%)	21 (13%)
Niveau 1:	70 (45%)	34 (22%)
Niveau 2:	20 (13%)	49 (32%)
Niveau 3:	12 (8%)	10 (7%)
Niveau 4:	9 (6%)	14 (9%)
Vloeiend:	18 (12%)	27 (17%)
totaal	155	155

Bron: Giltay Veth, 2007

De twee grootste etnische groepen waren Marokkanen (32%) en Turken (23%), samen 55%. Wat betreft leeftijd valt op dat er weinig vrouwen onder 30 jaar in het project zijn, en de grootste groep tussen 40-50 (41%), gevolgd door 50+ (32%). Bij de gezinssamenstelling valt het hoge percentage eenoudergezinnen op (56%), en het zeer lage percentage alleenstaanden (5%). Het opleidingsniveau van de meerderheid is zeer laag: 52% geen opleiding en 14% alleen langere school. Slechts 4% heeft een HBO of universitaire opleiding. De taalvaardigheid bij de aanvang is bij aanvang van het traject slechts bij 12% goed, 17% is analfabeet, 45% heeft de laagste niveau in lezen volgens het instrument Analyse van Individualiseringsvormen (AVI niveau 1).

Dan volgen nu de gegevens over de vrouwen die in het onderhavig onderzoek zijn geïnterviewd. In tabel 2 is het herkomstland te vinden van de respondenten die aan de eerste, tweede en derde ronde van het onderzoek hebben deelgenomen.

Tabel 2. Herkomstland van de respondenten

geboorteland	aantal 1e ronde	aantal 2e ronde	aantal 3e ronde	percentage 1e ronde	percentage 2e ronde	percentage 3e ronde
Suriname	3	2	2	8	5	4
Turkije	7	9	8	18	24	29
Marokko	19	19	13 (14?)	50	51	46
Nederland	2	2	2	5	5	7
Ghana	2	1	2	5	3	4
Kaap Verdië	1	1	1	3	3	4
Afghanistan	1	1	0	3	3	0
Brits Guyana	1	1	1	3	3	4
Armenië	1	1	1	3	3	4
Colombia	1	0	0	3	0	0
	38	37 **	28***	*101	100	*102

*door afronding telt totaal niet op tot 100%

Evaluatie van het 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes

** in de tweede ronde zijn er twee Turkse vrouwen bijgekomen. Een Ghanese vrouw wil niet meer, een Surinaamse en Colombiaanse zijn na acht tot tien pogingen niet bereikt. Een Turkse vrouw is na het tweede verslag nog geïnterviewd.

*** in de derde ronde willen twee Marokkaanse vrouwen niet meer, een Turkse vrouw is verhuisd, zes vrouwen zijn niet bereikbaar (een Surinaamse, drie Marokkaanse, een Afghaanse, een Turkse, een Colombiaanse).

Grofweg is onder de geïnterviewden een driedeling te maken tussen Marokkaanse (46%), Turkse (29%) en overige (25%) vrouwen. Van de twee vrouwen die in Nederland geboren zijn is er één tweede generatie Surinaams en één autochtoon Nederlands. Onze steekproef heeft ten opzichte van het bestand van DGV Holding een relatief hoog percentage Marokkaanse vrouwen en een relatief laag percentage uit de overige categorie.

De leeftijd van de vrouwen varieert bij de aanvang van het traject tussen 25 en 59; vier vrouwen zijn jonger dan 30 jaar en de helft is ouder dan 45 jaar. Dit verschilt niet sterk van de leeftijden in het totale bestand. Het jaar van aankomst in Nederland ligt tussen 1967 en 2001. De meeste vrouwen zijn al een flinke tijd in Nederland. De helft is langer dan twintig jaar in Nederland (voor 1986 naar Nederland gekomen); zeven vrouwen zijn korter dan tien jaar in Nederland. De overgrote meerderheid van de vrouwen heeft kinderen (98 %), slechts één vrouw heeft geen kinderen; tien vrouwen hebben vijf of meer kinderen (25%). Meer dan de helft van de vrouwen (55%) heeft uitwonende kinderen, dat wil zeggen dat zij geen deel meer uitmaken van hun huishouding.

In tabel 3 is de huishoudenvorm van de geïnterviewde vrouwen weergegeven in de eerste en de tweede ronde.

Tabel 3 Huishoudenvorm van de respondenten in de 1^e, 2^e en 3^e ronde

	Aantal 1e ronde	Aantal 2e ronde	Aantal 3e ronde	Pct 1e ronde	Pct 2e ronde	Pct 3e ronde
alleen	4	5	4	11%	14%	14%
met partner/echtgenoot	3	3	5	8%	8%	18%
alleenstaande moeder met kinderen	18	13	9	47%	35%	32%
vader, moeder, kinderen	12	15	10	32%	41%	36%
inwonend bij (schoon)familie met partner en kinderen	1	1	0	3%	3%	0%
totaal	38	37	28	*101	* 101	100

* (door afronding telt totaal niet op tot 100%)

In de eerste ronde viel reeds op dat we met een hoog percentage alleenstaande moeders te maken hebben: 18 van de 38 (47%). Dat wijkt niet af van het totale bestand van DGV Holding. In de tweede ronde bleek dat er veel veranderingen waren geweest in de samenstelling van de huishoudens. Bij acht van de 35 eerder geïnterviewde vrouwen (23%) is de samenstelling van het huishouden veranderd. In twee gevallen is er de vader van de kinderen erbij komen wonen, in één geval is er een man met twee stiefzonen vertrokken, in drie gevallen is er een zoon uit huis gegaan en in twee gevallen zijn er zoons in de gevangenis terechtgekomen. Mede doordat de drie niet bereikte of afgevallen vrouwen alleenstaande moeders waren en de twee nieuwe Turkse vrouwen een compleet gezin hebben, is het percentage alleenstaande moeders gedaald van 47% naar 35%. Daardoor is het percentage alleenstaande moeders die deelnamen aan dit onderzoek in de tweede ronde lager dan in het totale project (56%).

Bij de derde ronde, zijn opnieuw kinderen uit huis gegaan en in één geval is er een man bijgekomen, waardoor het percentage stellen (vrouw+partner) nu 18% is. Er zijn relatief veel alleenstaande moeders uitgevallen (onbereikbaar of niet bereid tot het interview), waardoor het percentage alleenstaande moeders is teruggelopen van 47% in de eerste ronde tot 35% in de tweede en 32% in de derde ronde.

Het opleidingsniveau van de geïnterviewde vrouwen is laag, zoals in tabel 4 te zien is. Het aantal mensen zonder opleiding of slechts enkele jaren lagere school of koranschool is nog iets hoger dan in het totale bestand van DGV Holding.

Tabel 4 Opleidingsniveau respondenten (data 1e ronde)

	Aantal	Percentage
geen	15	40 %
enkele jaren lagere school of koranschool	9	24 %
lbo	4	11 %
mavo	3	8 %
mbo	4	11%
havo	0	0 %
hbo/universiteit	2	5 %
geen info	1	3 %
totaal	38	101

* door afronding telt totaal niet op tot 100%

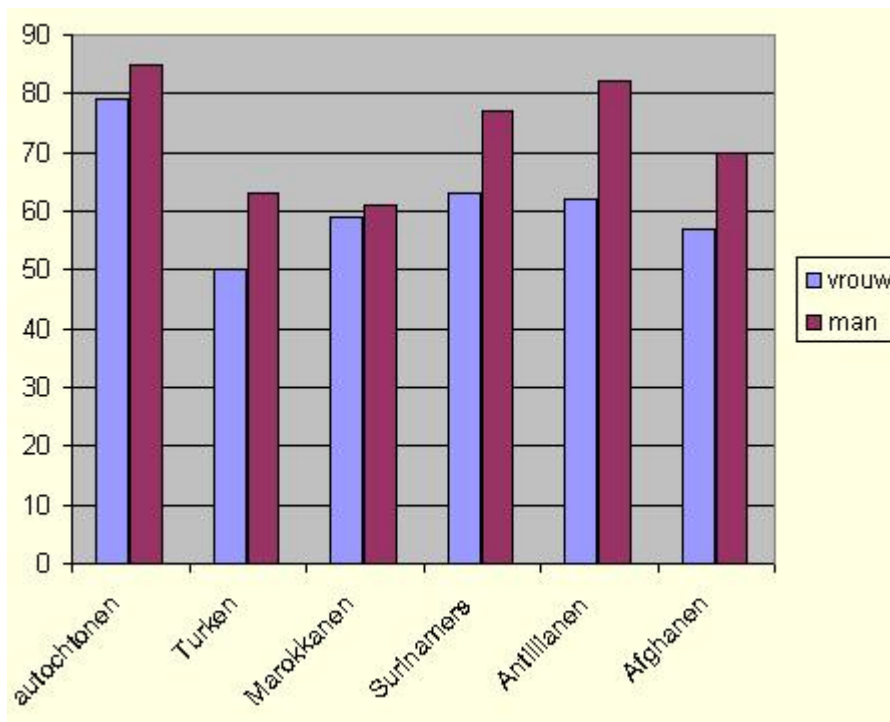
De steekproef overziend, constateren we dat deze redelijk overeen komt met het totaal bestand, hoewel Marokkaanse vrouwen enigszins oververtegenwoordigd zijn.

3.5 Gezondheidssituatie

Naast de bovengenoemde demografische kenmerken van de ondervraagden, bleek tijdens de interviews dat de gezondheidssituatie van veel vrouwen zo dramatisch slecht was, dat we er een aparte paragraaf aan wijden. Met de gezondheid van de respondenten was het bij de eerste meting al slecht gesteld: 74% had toen gezondheidsklachten die variëren van allerlei soorten pijn (hoofdpijn, rugpijn, overal pijn) tot artrose, suikerziekte en hartinfarct en een deel van hen is afgekeurd. Dit is een hoger percentage dan normaal: volgens het CBS beschouwt slechts 22% van de vrouwen in grote steden hun gezondheid als 'minder dan goed', en 51% als goed en 27% als zeer goed ². Bij Nederlanders komen vaker hoge bloeddruk, hart- en vaatziekten en kanker voor dan bij Turken en Marokkanen, terwijl bij die groepen juist meer diabetes en overgewicht met de daaraan gerelateerd problemen voorkomen (erger bij Turken). In grafiek 1 zien we de ervaren gezondheidstoestand van mannen en vrouwen volgens het landelijke SPSVA onderzoek uit 2002/2003 (Hessing-Wagner 2006). Ook hier blijkt dat slechts 50% van de Turkse vrouwen en 59% van de Marokkaanse vrouwen hun gezondheid als goed of zeer goed beoordeelt, tegen 79% van de autochtone vrouwen. Zowel bij de tweede als bij de derde meting is de ervaren gezondheidstoestand van de ondervraagden niet verbeterd: slechts 20% is bij de tweede meting gezond en bij 23% van de vrouwen zijn hun klachten erger geworden, terwijl 65% geen verbetering constateert. Bij de derde meting is bij 60% de gezondheid hetzelfde. We hebben dus te maken met een extreem ongezonde respondentengroep.

² <http://statline.cbs.nl> (in juni 2007).

Grafiek 1 Ervaren gezondheidstoestand naar etnische groep en geslacht, 2002/2003, 18-64 jarigen, in procenten goed/zeer goed.

Bron: bewerking van tabel naar blokdiagram van Hessing-Wagner (2006: 150)

Ook op de vraag of men wel eens angstig of somber is, gaf 68 % in de eerste meting een bevestigend antwoord, waarbij drie gevallen aangaven dat er ernstige psychische klachten waren. Omdat ook dit weer een enorm hoog percentage lijkt, is een vergelijking met onderzoek naar andere Amsterdamse vrouwen hier op zijn plaats. De 'Amsterdamse Gezondheidsmonitor' (AGM) laat zien dat onder Amsterdammers in het algemeen 37% van de vrouwen milde klachten en 5% ernstige klachten heeft op psychisch gebied (Uitenbroek e.a. 2006). Marokkaanse vrouwen wijken licht af van dit gemiddelde met 35% lichte klachten en 8% ernstige klachten. Bij Turkse vrouwen is dit percentage een stuk hoger: 46% van de Turkse vrouwen heeft milde klachten, en 8% ernstige klachten. Ook onder degenen die hulp hebben gezocht, komt volgens de AGM relatief een opvallend hoger percentage Turkse vrouwen voor met ernstige klachten vergeleken met Nederlandse/Marokkaanse of overige vrouwen (Uitenbroek e.a. 2006, p.108-109). In onze groep respondenten komt dus een extreem hoog aantal psychische klachten voor.

Het aantal mensen in ons onderzoek dat psychische klachten heeft, is bij de tweede meting ook nog gestegen: niet 68% maar 79% maakt nu melding van angst en somberheid en in de derde meting zelfs 82 %. Dat OCTRA een apart programma voor mensen met psychiatrische problemen ingesteld, was dus van veel belang. Na de tweede meting hebben wij het vermoeden geuit dat er in de loop van het traject meer openheid is ontstaan om over ziekte en depressie te praten, en dat geen sprake is van een werkelijke toename. Bio-release, yoga en gymoefeningen werden speciaal voor de minder gezonde vrouwen gegeven en dit heeft waarschijnlijk het praten over de gezondheidsproblemen gestimuleerd onder de vrouwen. Men vindt het geen probleem om hier over te praten en men is zich misschien zelfs meer bewust geworden van de fysieke problemen. Praten over hun problemen is een eerste stap om ze te erkennen en er iets aan te doen.

Ziek zijn, is de meest aangevoerde reden waarom men weinig aan de lessen heeft deelgenomen. Wanneer wij aan het eind van ons interview vragen of vrouwen nog opmerkingen hebben werd na de tweede meting minstens 12x gezegd: ik ben vaak niet geweest omdat ik ziek was. Het is beslist geen onzin dat veel geïnterviewden ernstig ziek waren, maar men kan zich afvragen in hoeverre

Evaluatie van het 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes

dit de enige legitieme reden is die door de cursusleiding wordt geaccepteerd om niet te komen en zodoende ook iets zegt over de motivatie. In de derde meting zijn degenen die echt te ziek zijn afgevallen (zes gevallen), maar er zijn ook zieke vrouwen die nog naar de activiteiten gaan. Een aantal van hen noemt expliciet het gunstige effect van bewegen op hun gezondheid.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk gaan we in op het effect van het traject, waarbij steeds de eerste, tweede en derde ronde worden vergeleken. Bij de meeste ondervraagde vrouwen verliep het traject vanaf de aanvang als volgt. De vrouwen zijn meestal in 2006 gestart met de eerste gespreksgroep en meestal herinneren zij zich deze eerste fase als prettig omdat toen contacten gemaakt werden en vriendinnen gevonden. De helft (48%) van de ondervraagden heeft in het daarop volgende jaar (2007) deelgenomen aan Nederlandse taallessen, 33% nam – wel of niet tegelijk – deel aan een of meer vormen van beweging zoals biorelease/gym/yoga/fietsles/dansen en 28% nam deel aan de computerles. In 2008 (derde ronde) vertelt 50% dat zij via het project hebben deelgenomen aan taallessen en 60% heeft deelgenomen aan een of meer vormen van beweging.

Zestien vrouwen (55%) is nog steeds bezig met een of twee cursussen, waarvan tien met Nederlandse les, acht bewegen, en zes naai- of computerles. Daarmee kunnen we stellen dat een van de belangrijkste doelstellingen van het project, namelijk om mensen blijvend te activeren voor 42% (16 van de 38) van de respondenten die we in de eerste rondes hebben gesproken, is geslaagd. Van degenen die niet meer deelnamen weten we dat voor zes vrouwen hun ziekte de reden is, voor twee problemen met de (criminaliteit van) kinderen, voor één het krijgen van een baan (terwijl een andere vrouw naast haar werk doorgaat met Nederlandse les) en één vrouw is met een nieuw inburgeringstraject via de Dienst Werk en Inkomen gestart. Deze laatste vrouw is de enige in de hele groep die opnieuw door de Dienst Werk en Inkomen is benaderd. De meeste vrouwen zijn blij dat ze niet benaderd zijn, en wachten af wat er komen gaat.

In paragraaf 4.1 zullen we nu ingaan op opleiding, werk en financiën (het economisch terrein) in 4.2 op zelfredzaamheid op het gebied van kinderen, oppas en school, in 4.3 op zelfredzaamheid op het gebied van de woning en instanties, in 4.4 op sociale contacten, in 4.5 op het politieke en culturele terrein en in 4.6 zullen we nog een aantal meer algemene effecten opsommen.

4.1 Werk, opleiding en financiën (het economisch terrein)

De ondervraagde vrouwen zijn net als bij de aanvang van het traject overwegend afhankelijk van een bijstandsuitkering via de Gemeentelijke Sociale Dienst (Dienst Werk en Inkomen), die hen ook naar het project had gestuurd. Waar in de eerste ronde slechts in één geval inkomen uit werk voorkwam (het betrof een gezin dat met twee kinderen inwoonde bij de schoonfamilie), en in de tweede ronde drie families, zijn er nu vier families die inkomen hebben uit werk (twee omdat de man werkt, maar niet de vrouw). Twee vrouwen zijn in de loop van 2007 gestart met vrijwilligerswerk. In 2008 heeft weer één vrouw werk in loondienst gevonden (als kamermeisje in een hotel). In 2008 hebben dus vier van de 28 families een inkomen uit werk, waarbij twee omdat de man werkt (14%). Op dit terrein zijn de verwachtingen aan bij de aanvang van het project misschien te optimistisch geweest. Het is niet realistisch dat deze doelgroep massaal werk zal vinden.

Het aantal vrouwen dat een vervolgopleiding wilde gaan doen was in de tweede ronde hetzelfde als in de eerste ronde: 14 van de 38 vrouwen (41%). In de derde ronde is dat aantal gedaald tot acht van de 28 (27%). Wel bereikte ons de informatie dat één niet geïnterviewde vrouw op het ROC een opleiding volgt. De problemen die de intrede in het onderwijs en op de arbeidsmarkt moeilijk maken zijn: ziekte, (veel) kinderen en lage startkwalificaties waardoor de meeste banen niet tot de mogelijkheden behoren.

Het viel in 2007 op dat de acht vrouwen in dit onderzoek die naailes en de twee die kaples volgden (praktijk gericht vaardigheden), dat erg waardeerden en daar ook toekomstmogelijkheden in zagen. Ook de bewegingslessen hadden een dergelijk effect: er waren twee vrouwen die wel aerobic- of giminstructeur zouden willen worden. Omdat een aantal Turkse en Marokkaanse vrouwen nog nooit

eerder aan cursussen had deelgenomen, bestond bij sommigen geen enkel besef van dergelijke mogelijkheden. Hierboven beschreven we de acht vrouwen die in 2008 nog steeds over opleidingen in de toekomst praten: bij twee betreft dat het intensiveren van Nederlandse les, en zes betreft het opleidingen in het sociaal werk, kinderleidster, horeca, en kleding ontwerpen. Deze acht vrouwen waren relatief jong (allen onder de 40). Waar in de eerste ronde veel vrouwen geen enkel plan hadden en geen mogelijkheden zagen om hun leven te verbeteren, zien we dat een flink aantal in 2007 wel plannen heeft en aanzienlijk positiever tegen de toekomst aankijkt. Dat de plannen nog niet zijn omgezet in een feitelijke aanmelding bij een opleidingsinstelling, heeft in drie van de acht gevallen met kleine kinderen te maken. Maar het is niet uit te sluiten dat nu de ondersteuning van de trajectbegeleider is verdwenen, het bij plannen blijft. Dit zal de toekomst leren.

Daarbij is (natuurlijk) wel een groot verschil tussen (ernstig) zieke vrouwen en min of meer gezonde vrouwen. Onder de zieke vrouwen werd ook meer geklaagd over het verplichtende karakter van het project.

Financiën

Van de vrouwen in de eerste ronde regelde 53% hun bankzaken zelf, in de tweede ronde 59%, en in de derde ronde 64%. Hier lijkt een stijgende lijn te zien in de zelfredzaamheid op het terrein van financiën. Maar er spelen wel enige zaken door deze conclusie heen. Naast een zekere verbetering – drie vrouwen die in de tweede ronde hulp vroegen, doen het nu zelf – is er ook niet helemaal consistent geantwoord, omdat bij echtparen de man meestal de bankzaken beheert, en het antwoord 'zelf' soms 'ikzelf' en soms 'wijzelf' betekent. Door de toename van het aantal volledige families zijn in de tweede ronde relatief vaker de echtgenoot. Bij diegenen die geen echtgenoot of partner hadden, werden de (volwassen) kinderen in de eerste ronde het meest genoemd om die hulp te bieden (acht maal), en daarnaast worden familieleden (twee maal), vrienden (een maal) en burens (een maal) genoemd.

Het belastingformulier werd in de eerste ronde door 21% van de ondervraagden zelf ingevuld, verder waren er drie families (8%) die geen aangifte doen en 26 (71%) die hulp kregen. Van de 26 vrouwen die hulp krijgen, was dat in de helft van de gevallen door een instelling, bijvoorbeeld belastingconsulent of -adviseur. In zes gevallen hielpen de kinderen, en in vier gevallen een zus, vriendin of kennis. In de tweede ronde deed 9% het zelf en in de derde ronde 11%. Het aantal mensen dat hulp krijgt van een gratis belastingadviesvoorziening is toegenomen, wat we als een positieve ontwikkeling beschouwen.

4.2. Zelfredzaamheid: kinderen, de school en oppas

Kinderen namen tijdens de eerste ronde een centrale plaats in, in het leven van de vrouwen uit dit onderzoek. Daarom zijn we uitgebreid ingegaan op zelfredzaamheid met kinderen. Door de deelname aan activiteiten was de gerichtheid op de kinderen in 2007 iets afgenomen en had het sociaal netwerk zich uitgebreid met vriendinnen. Men vertelde toen dat men het extreem druk had gekregen. In 2008 heeft slechts één vrouw een baby erbij gekregen, en minder vrouwen hebben oppas nodig, omdat het oudste kind groot genoeg is om op te passen, of omdat alle kinderen uit de leeftijd zijn dat er opgepast moet worden. De kinderen blijven belangrijk, zowel voor de vrouwen met een 'compleet' gezin, als voor de vrouwen die alleen voor hun kinderen zorgen, maar ook voor de vrouwen wiens kinderen reeds het huis uit zijn. Wanneer de kinderen klein zijn, moeten ze verzorgd worden en naar school gebracht. Wanneer ze in de puberleeftijd komen veranderen de zorgen, vooral als zij slecht zijn op school of in contact komen met justitie (twee respondenten hadden kinderen in de gevangenis). Ook volwassen kinderen zijn belangrijk voor hun moeders, meestal in positieve zin: zij regelen zaken met instanties, zorgen voor het onderhoud van de woning en voor bank- en belastingzaken.

In het bestand komen relatief veel alleenstaande moeders voor. Alleenstaande moeders komen in de Surinaamse, Brits Guyaanse en Antilliaanse gemeenschap regelmatig voor en moeders uit deze

groepen zijn hier – naar blijkt – enigszins op voorbereid. Zij kennen van jongs af aan wel iemand die ook alleenstaande moeder is, en dat is geen enorme schande. In Turkse en Marokkaanse kring is alleenstaand moederschap ongebruikelijk en de vrouwen hebben klaarblijkelijk ook geen rekening gehouden met de consequenties van een dergelijke positie. Ze kijken bijvoorbeeld heel raar op als een ambtenaar van DWI suggereert dat zij zelf voor inkomen moeten zorgen. Het idee buitenshuis te moeten werken past helemaal niet in de belevingswereld van de oudere Marokkaanse en Turkse vrouwen. Zij vinden dat ze zo goed mogelijk voor hun kinderen moeten zorgen, en iets anders ligt voor hen niet voor de hand. Daarom vindt men de druk vanuit het Meedoen-team ongepast. Het grote aantal kinderen maakt het ook praktisch bijna onmogelijk om nog veel andere activiteiten te ontwikkelen.

In het eindverslag van Giltay Veth (2007) werd terecht gesproken van een emancipatieproces dat sterk lijkt op de emancipatie van Nederlandse vrouwen in het verleden. Voor de projectorganisatie was het nodig om aan te sluiten bij de belevingswereld van deze vrouwen, en naar activiteiten te zoeken die met de kinderen te maken hebben, b.v. oppasuitwisseling, hulp op school, praten over opvoeding of hulp bij kinderactiviteiten. Bij de projectorganisatie bestaat de indruk dat met een langduriger aanpak de mentaliteitsomslag bij meer vrouwen bereikt en het emancipatieproces vaker op gang gebracht had kunnen worden. Successen zijn het makkelijkst te bereiken in de jongere leeftijdscategorie, en het moeilijkst onder de 50 plussers. De jongere Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn minder eenzijdig op de kinderen gericht en werk past beter in hun wereldbeeld. Meedoen heeft zich expliciet op de moeilijkste groep gericht, maar gebleken is dat de oudere, zieke vrouwen toch zeer moeilijk te activeren vallen.

Oppas

Het onderdeel in onze vragenlijst rond de kinderen en de schoolcarrière van de kinderen past dus goed bij de belevingswereld van de ondervraagde vrouwen. We veronderstelden dat door de toename van het sociaal netwerk ook de oppasproblemen afnemen en het aantal mensen dat kan worden ingezet als oppas groter wordt.

In de eerste ronde antwoordde de helft van de vrouwen op de vraag of er iemand is die wel eens op de kinderen past, dat ze niemand hebben die oppast (18 gevallen). Bij 5 vrouwen waren de kinderen zelf oud genoeg zijn, en bij 25 % pasten wel eens mensen op. Het meest genoemd waren familieleden (6 gevallen) en in een geval is het een vriendin en een andere moeder. Gezien het grote aantal vrouwen met kleine kinderen, was het gebrek aan oppas een groot probleem. In tabel 5 is te zien in hoeverre er iets verbeterd is in de oppasproblematiek.

Tabel 5. Wie past wel eens op de kinderen per etnische categorie? (aantal malen dat degene in de eerste kolom genoemd is.

	Turkse vrouwen			Marokkaanse vrouwen			Overige vrouwen		
	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^r ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde
niemand	0x	1x	0x	15x	9x	2x	3x	3x	1x
n.v.t. kinderen oud genoeg	2x	5x	6x	2x	6x	5x	1x	4x	5x
familie	1x	0x	1x	1x	2x	1x	5x	1x	1x
vriendinnen	0x	0x	0x	1x	0x	0x	1x	0x	0x
anderen	1x	0x	0x	0x	0x	1x	3x	0x	0x
hun vader, broer/zus	0x	0x	0x	0x	1x	1x	0x	1x	2x

Op het eerste gezicht lijkt het of het aantal vrouwen wat helemaal geen oppas heeft in de loop van de drie jaar sterk is gedaald. Waar in de eerste ronde 18 vrouwen niemand hadden, in de tweede ronde 13, en in de derde ronde nog slechts 3 vrouwen die helemaal geen oppas hebben. Maar deze positieve conclusie is bij nauwkeuriger bestudering toch niet juist, want er blijkt weer iets misgegaan te zijn bij het begrijpen van de vraag. Aanvankelijk antwoordden vrouwen met oudere kinderen op de vraag: 'Hebt u oppas' met 'nee', terwijl zij in de volgende ronde vertelden dat hun kinderen te oud waren voor oppas, of dat hun man oppast. Van de 15 Marokkaanse vrouwen die in de eerste ronde niemand hadden om op te passen, blijken er in de tweede ronde zes in de categorie 'n.v.t. kinderen oud genoeg' te vallen, waarmee het aantal mensen zonder oppas ongeveer gelijk is gebleven. In 2008 (derde ronde) zijn de kinderen ouder geworden, en is er nog bij drie vrouwen ernstige oppasproblematiek (helemaal niemand om op te passen). Door het ouder worden van de kinderen, verdwijnt het oppasprobleem dus ook vanzelf.

De veronderstelling dat het sociaal kapitaal/ meer contacten in de buurt zou helpen bij het oplossen van het oppasprobleem, kunnen we niet bevestigen. Er zijn niet meer vriendinnen of niet-familieleden gaan oppassen. Het omgekeerde lijkt eerder het geval: de twee vriendinnen die in de eerste ronde oppastten, zijn in latere jaren afgevallen. Oppas wordt het meest in de familie gezocht. Diverse auteurs laten zien beschrijven hoe de verantwoordelijkheden in de familie en de hiërarchische patronen zeer belangrijk voor zijn voor Turkse en Marokkaanse vrouwen (Buitelaar 2006, 2007, Gruijter e.a. 2007, Sedney 2008). Een vriendin moet door de hele familie worden geaccepteerd en haar goede gedrag wordt door alle aanwezigen geëvalueerd. Een 'goede' vrouw stelt haar familie op de eerste plaats. Buiten deze cultureel bepaalde grenzen treden, valt niet mee. De contacten tussen de Meedoen-vrouwen vinden veelal in het buurthuis plaats en de vrouwen komen nog steeds niet bij elkaar thuis. Ook op onze vraag of men de Meedoen-vrouwen nog ontmoet, antwoorden degenen die nog aan de cursussen deelnemen dat zij hen op de cursussen ontmoeten. Verder beperkt het contact zich tot groeten op straat.

Contact met de leerkracht

De vrouwen werd gevraagd of zij contact onderhouden met de leerkracht. In de loop van het onderzoek, valt een licht stijgende lijn te zien in deze contacten. In 2006 onderhielden 64% van de moeders contacten met de leerkracht van de kinderen op de lagere school. Zes vrouwen hadden soms contact en drie lieten hun man of zus gaan. Bij de tweede ronde had 77% van moeders contact met de leerkracht, en in de derde rond 82%. Het percentage dat altijd naar de ouderavond gaat is ook

gestegen. 37% bezocht in de eerste ronde altijd de ouderavond, 41% in de tweede ronde, en 73% in de derde ronde. Waar aanvankelijk dertien vrouwen soms gingen, en in de tweede ronde, zes vrouwen soms, is er in de derde ronde niemand meer die soms gaat. Of men gaat wel of men gaat niet (nooit). Het percentage wat nooit gaat is ook toegenomen, van 20% naar 34% naar 28%. Helaas is de vraag tijdens de tweede ronde niet altijd beantwoord, maar in grote lijnen is het contact met leerkrachten en bezoek aan ouderavonden toch toegenomen.

Hoewel de verbeteringspercentages niet hoog zijn (het gaat feitelijk slecht om een of twee vrouwen), hebben wij de indruk uit de interviews dat de vrouwen er sterker van overtuigd zijn dat contact met de leerkracht belangrijk is. De uitwisseling van informatie in de groep en mogelijk het toegenomen zelfvertrouwen en de verbeterde taalkennis spelen hier waarschijnlijk mee.

Opvoedingsproblemen

Het projectteam van Meedoen heeft veel opvoedingsproblemen met pubers aangepakt, maar na het aflopen van het project zijn er weer nieuwe problemen ontstaan. In de eerste ronde werd op de vraag of men wel eens problemen heeft met de opvoeding van de kinderen die men niet zelf kan oplossen, door zeven vrouwen bevestigend geantwoord (18%). Twee moeders hadden contact met de jeugdzorg. Bij één gezin was er een gezinsvoogd voor de stiefzoon, die in een rechtszaak beland was. Bij een ander gezin had de moeder, nadat haar man was vertrokken, via de huisarts de hulp van een psychiater gekregen voor haar dochter. Een derde had hulp van een maatschappelijk werkster en bij een vierde is de zoon wegens ziekte uit huis geplaatst. Veelal is de huisarts degene die voor de doorverwijzing heeft gezorgd. Ook in het verslag van OCTRA kwamen problemen met kinderen naar voren, onder meer criminaliteit, gedrag- en leerproblemen.

Tijdens de tweede ronde rapporteren vier vrouwen problemen met de opvoeding en bij de derde ronde zes, waaronder drie nieuwe vrouwen. Mogelijk heeft deze toename te maken met het ouder worden van de kinderen: er zijn er tijdens de derde ronde meer in de puberleeftijd. Twee vrouwen hadden in 2007 zoons in de gevangenis. Een heeft een voogd, de andere wordt begeleid door de jeugdzorg en één is vanwege haar eigen ziekte in contact met Ondersteunende Begeleiding Thuiszorg (OB), en praat met deze begeleidster over de kinderen. In de derde ronde hadden drie dezelfde vrouwen nog steeds problemen. Van een van hen is haar ene zoon terug uit de gevangenis. Twee vrouwen hadden tijdens de tweede ronde steun van de trajectbegeleiders van Oetra. Eén vertelt tijdens de derde ronde dat dezelfde medewerkster haar nog steeds ondersteunt (vanuit haar nieuwe functie).

Praten over problemen in de opvoeding doet men het liefst met de eigen moeder of een zus. Het wordt beschouwd als een zaak van de familie. Weliswaar had 80 % van de vrouwen familie in Nederland, maar slechts 48% had een vader, moeder, broer of zus in Nederland. Een vrouw belde haar zus in Marokko, een andere haar zus in Spanje. Het gaat dan niet (alleen) over ernstige problemen waar de jeugdzorg aan te pas moet komen, maar ook om meer gebruikelijke opvoedingskwesties zoals schreeuwen, niet luisteren. Ook met vriendinnen en andere moeders op school wordt hierover gepraat. Vier vrouwen gaven destijds aan dat ze niemand hebben waarmee ze over belangrijke dingen kunnen praten. Een alleenstaande moeder merkte op dat ze nu al zes jaar alles alleen moet oplossen, en dat vindt zij zwaar.

In de tweede ronde zijn de ernstige gevallen door institutionele hulp en door de trajectbegeleiders van OCTRA aangepakt. De meeste vrouwen zeggen dat ze geen nieuwe mensen hebben om over opvoedingsproblemen te praten, behalve degenen die door instituties begeleid worden. Men schaamt zich over het algemeen voor de bemoeienis van instituties als jeugdzorg, maar met de hulp van de OCTRA trajectbegeleiders zijn de vrouwen enorm blij. Opvallend is dat de nieuwe vriendinnen die men heeft opgedaan in het traject, niet worden genoemd wanneer gevraagd wordt met wie er over opvoedingsproblemen gepraat wordt. Het is onwaarschijnlijk dat de vrouwen niet met hun cursusgenoten over hun kinderen praten, maar het wordt duidelijk dat er in sommige gevallen zulke

ernstige problemen zijn, dat men er zich voor schaamt om hierover te praten. In de vierde ronde is dit niet veranderd: vier mensen praten nu over hun kinderen met een ambtenaar van de jeugdzorg.

De paragraaf overziend, zijn er op het terrein kinderen, school en oppas veranderingen te zien sinds de start van het traject tot heden. De contacten met de school zijn in grote lijn verbeterd. De oppasproblemen nemen af, maar dat wordt vooral veroorzaakt door het ouder worden van de kinderen. Problemen met de opvoeding van de wat oudere kinderen nemen toe. In 2007 zijn deze aangepakt via trajectbegeleidsters en instanties als jeugdzorg. Het is te hopen dat de nieuwe probleemgevallen zonder ondersteuning van de OCTRA trajectbegeleidsters ook bijtijds hulp krijgen van de juiste instanties. Het is niet duidelijk of de nieuwe gevallen de weg kunnen vinden naar deze ondersteuning.

4.3 Zelfredzaamheid: de woning en Nederlandse instellingen

De woning

Alle vrouwen in dit onderzoek wonen in een huurwoning, meestal van een woningbouwvereniging. Tijdens de eerste ronde werd gevraagd of men tevreden was, en meer dan de helft (55%) was tevreden over hun woning, terwijl 45% de woning te klein of te duur of niet geschikt vond vanwege medische klachten. Een vrouw woonde met haar gezin in bij haar schoonfamilie en is op zoek naar een eigen woning.

Tijdens de eerste ronde waren er tien vrouwen (25%) die aangaven niet te weten hoe ze aan een andere woning zouden moeten komen. In drie gevallen gaf men aan dat de kinderen of de familie hier wel bij zouden helpen, een mevrouw heeft het aan de dokter gevraagd. Zestien vrouwen (42%) weten dat zij via Woningnet naar een andere woning in Amsterdam en omgeving kunnen zoeken. Het krantje van woningnet wordt twee maal genoemd, maar niemand noemde de zoekmethode via de woningnetwebsite. Waarschijnlijk kunnen de meeste vrouwen niet via de website naar een nieuwe woning zoeken. Tijdens de tweede ronde zijn er nog maar drie vrouwen die geen idee hebben. Men noemt nu allerlei personen die men om hulp zou vragen (kinderen, trajectbegeleidster, dokter). In de derde ronde is deze vraag niet opnieuw gesteld, omdat in de eerdere rondes vaak is besproken met de interviewster hoe men een nieuw huis vindt.

Reparaties

Zoals in tabel 6 te zien is, waren er tijdens de eerste ronde zes vrouwen die, wanneer er in huis iets kapot gaat, dat zelf proberen op te lossen en in de tweede ronde nog maar twee en in de derde ronde geen een meer. Ook het aantal dat niemand weet te noemen is in de derde ronde nihil: iedereen noemt wel iemand. De meest opvallende ontwikkeling in de tijd is dus dat het aantal vrouwen dat niemand weet om het huis te repareren of het zelf oplost in de derde ronde nihil is. Dit is een aanwijzing dat de zelfredzaamheid is toegenomen. We vermoeden wel dat de vrouwen de vraag niet altijd goed hebben begrepen. Zo is bijvoorbeeld het aantal vrouwen dat hun echtgenoot noemt tussen de eerste en tweede ronde toegenomen van drie naar tien, en in de derde ronde weer afgenomen tot zes. Positief is dat iedereen in de derde ronde in ieder geval iemand noemt, wat kan betekenen dat zelfredzaamheid is toegenomen, of het begrip van de vraag is toegenomen.

Wat opvalt is dat het genoemde sociaal kapitaal (bruikbare contacten) niet gevonden wordt onder medecursisten. Zij worden niet gevraagd bij dergelijke problemen.

Tabel 6. Wie helpt bij reparaties in huis in de 1^e, 2^e en 3^e ronde? (aantal malen genoemd)

	Turkse vrouwen			Marokkaanse vrouwen			Overige vrouwen		
	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde
zelf oplossen	2x			1x	1x		3x	1x	
weet niet/ niemand		2x			6x			2x	
woningbouw/ huisbaas	2x	2x	3x	11x	2x	7x	7x		2x
echtgenoot/ partner	1x	2x	2x	2x	6x	3x		2x	1x
kinderen	1x	1x			2x	2x	2x	3x	1x
andere familieleden				3x	1x		2x	1x	1x
buren					1x	1x	2x		
vrienden					1x				
overigen	2x		3x			1x			2x

Instellingen

De vrouwen in dit onderzoek bleken in de eerste ronde bijna geen Nederlandse instellingen te bezoeken. Ook nam er bijna niemand ooit deel aan een culturele activiteit (theater, muziek), noch bezochten zij migrantenorganisaties en ook nauwelijks religieuze organisaties. Dit is in de tweede ronde niet verbeterd, behalve dat de hele groep (100%) nu in het buurthuis (vooral Chassé en Mozaiek) komt. In de derde ronde komt nog 93% van de vrouwen in het buurthuis. In tabel 6 is weergegeven welke instellingen Turkse, Marokkaanse en de groep overige vrouwen in de eerste, tweede en derde ronde bezoeken.

Tabel 7. Aantal vrouwen dat Nederlandse instellingen, migrantenorganisaties of religieuze organisaties bezoekt in de 1^e, 2^e en 3^e ronde.

	Turkse vrouwen			Marokkaanse vrouwen			Overige vrouwen		
	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde
wijkorganisatie of buurthuis	4	5	8	8	12	10	5	7	7
welzijnsorganisa- tie (b.v. GGD, consultatiebureau)	5	0	0	6	8	2	8	2	1
informatieavond in de buurt	0	0	0	2	2	1	3	1	2
stadsdeelkantoor	4	0	0	5	3	1	11	3	0
Nederlandse les	4	0	6	4	4	5	2	2	3
bibliotheek	2	1	0	5	4	4	3	6	3
culturele activiteit	1	0	4	2	1	4	7	1	4
migrantenorganisatie	0	1	1	1	3	0	4	1	0
religieuze activiteiten	7	4	5	6	7	2	7	3	2
anders	0	0	0	2	0	0	7	0	0
n=	7	9	8	19	19	13	12	9	7

Er zijn kleine verschillen tussen de Turkse, Marokkaanse en overige categorie. Zoals uit tabel 7 blijkt, is de categorie overige vrouwen actiever in het bezoeken van Nederlandse instellingen en migrantenorganisaties dan de Turkse en Marokkaanse vrouwen, hetgeen ook als algemene indruk uit de interviews kwam. De Surinaamse en Nederlandse vrouwen hebben minder moeite om in de Nederlandse instellingen te komen, terwijl ook de Ghanese, Armeense en Afghaanse vrouwen tamelijk veel naar buiten treden. De Ghanese en Armeense vrouw waren actief lid van een kerk, en de Armeense vrouw is arts en heeft door haar opleidingsniveau en kennis van het Engels minder moeite met instellingen. Onder anders wordt genoemd: de dokter (2x), school, consultatiebureau, een bejaardenhuis (2x), sociaal raadslieden, een tolk, briefschrijfhulp.

Het in de eerste ronde geconstateerde verschil tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen, valt in de tweede ronde weg. Toen kwamen de ondervraagde Marokkaanse vrouwen bijna nergens, behalve in het buurthuis. In de groep ondervraagden waren wat meer Turkse vrouwen die slecht Nederlands spreken. Buurthuis Tagrijn werd door twee vrouwen een migrantenorganisatie genoemd. Waar in de eerste ronde de Turkse vrouwen meer betrokken waren met religieuze activiteiten, zijn dit in de tweede ronde de Marokkaanse vrouwen.

In de derde ronde gaan meer vrouwen van alle groepen naar Nederlandse les. Behalve dat men nog steeds in groten getale naar het buurthuis gaat, zijn er geen systematische veranderingen.

4.4 Contacten

Wij vroegen in de interviews wie er in de loop van de week op visite komen en bij wie vrouwen op visite gaan. In de eerste ronde werden volwassen kinderen, overige familieleden (bijvoorbeeld een tante, oom, neef, schoondochter, etcetera) en ook vriendinnen het meest genoemd. Uitwonende kinderen worden bij de oudere vrouwen vaak op de eerste plaats genoemd en de eigen vader of moeder bij de jongere vrouwen. Een kwart van de vrouwen noemt vriendinnen als eerste als het gaat om wie er op visite komen. Ook wanneer gevraagd wordt wie er als tweede op bezoek komt, worden weer vriendinnen genoemd. Na vriendinnen, eigen kinderen, en vaders en moeders, komen overige familieleden, burens, voormalige burens en andere moeders van de school van de kinderen. De resultaten uit de eerste, tweede en derde ronde zijn te zien in tabel 8.

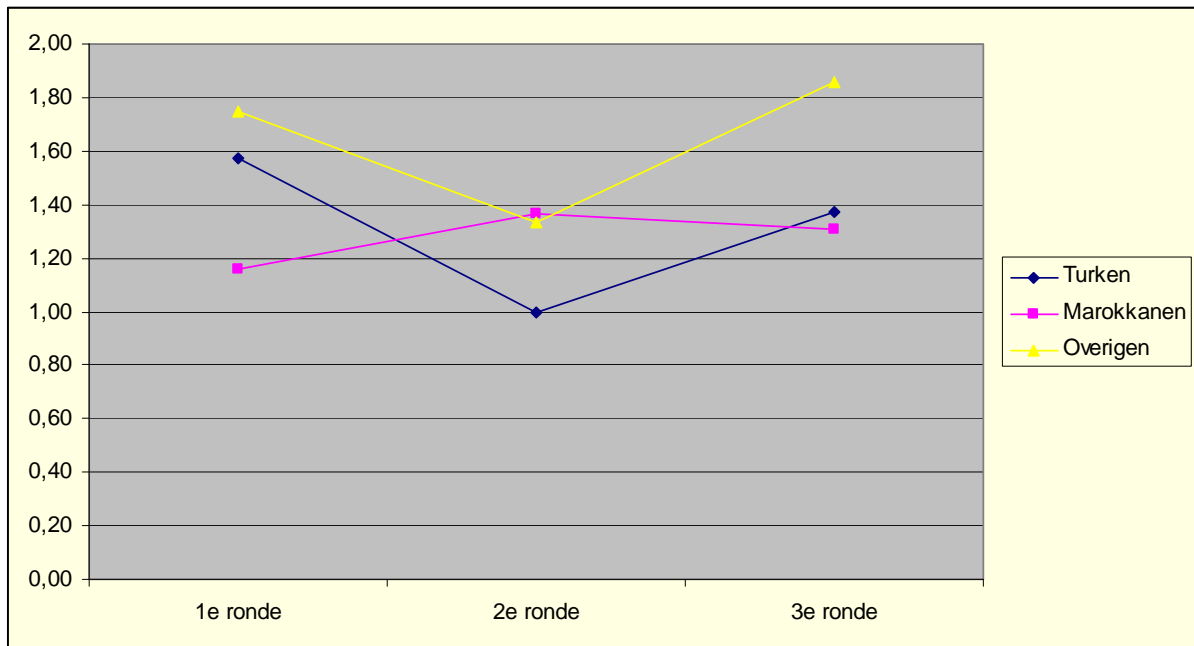
Tabel 8. Wie komen gedurende een week bij Turkse, Marokkaanse en overige vrouwen op bezoek (1^e, 2^e, 3^e ronde)? *

	Turkse vrouwen			Marokkaanse vrouwen			Overige vrouwen		
	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde	1 ^e ronde	2 ^e ronde	3 ^e ronde
niemand	1x	1x	0x	3x	6x	0x	1x	3x	1x
partner/vader van de kinderen	0x	0x	0x	0x	0x	0x	2x	1x	0x
kinderen	4x	2x	2x	5x	2x	2x	2x	1x	2x
ouders	0x	0x	2x	0x	2x	2x	2x	1x	0x
broers/zussen	0x	0x	0x	1x	5x	3x	4x	1x	2x
overige familieleden	2x	2x	4x	5x	2x	3x	2x	1x	2x
vriendinnen	3x	2x	1x	5x	5x	3x	7x	3x	4x
buren	0x	1x	1x	3x	2x	3x	0x	0x	1x
overigen	1x	1x	1x	0x	2x	1x	1x	1x	1x
aantal ondervraagden (n)	7	9	8	19	19	13	12	9	7
totaal malen bezoek genoemd (t):	11	9	11	22	26	17	21	12	13
t/n	1,57	1,00	1,38	1,16	1,37	1,31	1,75	1,33	1,86

* een aantal vrouwen willen niet antwoorden omdat ze de vraag 'te persoonlijk' vinden, zij zijn niet meegeteld bij 'geen'.

Een eerste conclusie betreft het gemiddelde aantal bezoekers per vrouw. De grote lijnen zijn het beste te zien wanneer we naar het totale gemiddelde aantal bezoekers per vrouw kijken in de onderste rij van tabel 7 (t/n=totaal aantal bezoekers/aantal vrouwen), of naar grafiek 2 hieronder. Daar zien we dat de 'overige vrouwen' wat meer bezoekers krijgen dan de andere twee categorieën. Bij Turkse en 'overige' vrouwen zakt het gemiddelde in de tweede ronde, maar stijgt weer in de derde ronde. Bij de Marokkaanse vrouwen gebeurt het omgekeerd: waar zij aanvankelijk de minste bezoekers kregen, gaat het aantal bezoekers in de tweede ronde omhoog en in de derde ronde weer omlaag.

Grafiek 2. Gemiddeld aantal bezoekers van Turkse, Marokkaanse en overige vrouwen in de 1e, 2e, en 3e meting.

De meest problematische situatie bestaat waarschijnlijk wanneer vrouwen helemaal geen bezoekers krijgen. Aanvankelijk waren er één Turkse vrouw, drie Marokkaanse vrouwen en één vrouw uit de overige categorie die geen bezoek kregen. Zoals uit de bovenste rij van tabel 7 duidelijk wordt, was het aantal vrouwen dat helemaal geen bezoek kreeg in de tweede ronde ernstig toegenomen vergeleken met de eerste ronde, wat ons destijds verontrust heeft. Dit kwam vooral voor onder de Marokkaanse vrouwen waar eerst drie en toen zes personen (46%) helemaal geen bezoek kregen. Maar in de derde ronde lijkt het aantal bezoekers weer hersteld, er is geen enkele Marokkaanse vrouw die helemaal geen bezoek meer krijgt. Onder de Turkse vrouwen was er in de eerste en tweede ronde slechts één die geen bezoek kreeg (17%), maar in de derde ronde niemand meer. Alleen in de overigen categorie is nog één vrouw die geen bezoek krijgt.

In 2007 vonden wij de afname van contacten niet direct zorgwekkend. Ten eerste omdat de vraag over contacten – hoewel zeer expliciet in het interview – niet altijd goed uit de verf was gekomen. De vraag werd als 'te persoonlijk' ervaren en sommige mensen vonden het na het noemen van twee namen wel genoeg. Er waren vrouwen die in de tweede meting niet opnieuw hun kinderen of alle vriendinnen noemden. De daling in de categorie 'bezoek van kinderen' is waarschijnlijk hieraan te wijten. De tweede oorzaak was dat de vrouwen het zo druk hadden gekregen dat er minder tijd overbleef om bezoekers te ontvangen. Omdat sommige vrouwen meerdere dagen per week naar hun cursussen moesten en de activiteiten rond hun jonge kinderen gewoon doorgang vonden, was er waarschijnlijk minder ruimte in hun programma om bezoekers thuis te ontvangen. In de derde ronde is het programma mogelijk minder overladen, of men is meer gewend aan de vaste programma-onderdelen. Al met al is het netwerk van de vrouwen niet enorm veranderd.

Gezien het doel van het project, zijn vooral de nieuwe contacten die via het project zijn ontstaan interessant. Deze worden waarschijnlijk in categorie vriendinnen genoemd. In deze categorie zien we echter bij Turkse en Marokkaanse vrouwen een afname van het aantal bezoekers en alleen bij 'overige' vrouwen een toename. We concluderen dat het project niet heeft geleid tot meer vriendinnen die thuis op bezoek komen. Een aantal respondenten vertelde dat ze hun nieuwe kennissen vooral in het buurthuis zien, want daar moeten ze heel vaak naar toe. Degenen die zijn opgehouden met de activiteiten, zien de nieuwe kennissen meestal niet meer.

Hoewel er allerlei onduidelijkheden bestaan over het precieze aantal contacten, trachten wij nu toch om de vrouwen in dezelfde drie categorieën in te delen als in de vorige rondes: a) aanvankelijk geïsoleerd, b) aanvankelijk sterk op het gezin gericht, c) bij aanvang reeds beschikkend over een groot netwerk.

a. aanvankelijk geïsoleerde vrouwen

De categorie aanvankelijk geïsoleerde vrouwen bestaat uit degenen die in de eerste ronde antwoorden dat ze helemaal niemand op bezoek kregen (vijf vrouwen: 14%). Tegen de verwachting in was het aantal in de tweede ronde toegenomen tot 10 vrouwen (25%), maar in de derde ronde was er nog maar 1 vrouw (4%) die geen bezoek kreeg. Met enige voorzichtigheid kunnen we dus stellen dat over de gehele periode het aantal geïsoleerde vrouwen omlaag is gegaan. Van de vijf vrouwen die aanvankelijk geïsoleerd leken, hadden er twee in de tweede ronde wel, maar in de derde ronde weer geen bezoek. De anderen hadden in de derde ronde wel bezoek. De groep die geen bezoek heeft is dus niet constant en zeer beperkt.

Hierboven schreven we al dat er in de tweede ronde waarschijnlijk geen werkelijke toename is geweest van het aantal geïsoleerde mensen, maar dat vrouwen minder tijd over hadden voor bezoek. Een beter vraag is misschien of men genoeg mensen heeft om de dagelijkse problemen op te lossen. Hierop antwoordde 18% van de vrouwen in de eerste ronde bevestigend, maar in de tweede ronde 97%. Ook al spelen problemen als sociaal wenselijkheid en irritatie over de vraag mee ³, toch is dit ook een indicatie dat de vrouwen niet geheel geïsoleerd zijn. In dezelfde richting wijst het antwoord op de vraag of men behoefte heeft aan een groter netwerk van contacten: deze vraag wordt door niemand bevestigend beantwoord.

De vrouwen die geen bezoek krijgen, vooral de Marokkaanse, hebben vaak geen vader/moeder en/of broers/zussen in Nederland; en tevens hebben zij minder vriendinnen. Zoals ook in ander onderzoek is geconstateerd (van den Berg, 2007) is de familie zeer belangrijk om de gezinnen zowel in praktische als emotionele kwesties bij te staan.

Maar het feitelijke aantal bezoekers is niet altijd bepalend voor het ervaren gemis aan ondersteuning zoals Van Tilburg (1988) aantoonde. Sommige vrouwen hebben objectief weinig bezoekers, maar lijden daar niet onder, terwijl anderen wel familie en vriendinnen hebben maar toch ondersteuning missen.

b. vrouwen die bij de aanvang van het project sterk op hun gezin gericht zijn

Sommige vrouwen hebben hun handen vol aan hun – vaak grote – gezin, en soms in combinatie met gezondheidsproblemen, geen energie om zich nog in andere netwerken te begeven. Het kan gaan om jonge moeders met kleine kinderen, die moeite hebben om het huishouden draaiend te houden, mede vanwege de beperkte middelen die zij allen hebben. Zorg, het vermaken van de kinderen, huishoudelijk werk en bij alleenstaande moeders ook de contacten met instanties komen op hun schouders. Ook wat oudere vrouwen met een groot gezin hebben soms geen behoefte aan nog meer contacten. Een groot gezin, dat bestaat uit jongere en oudere kinderen, zorgt voor een scala aan contacten, waardoor men zich niet geïsoleerd hoeft te voelen. De druk van huishoudelijk werk is minder groot wanneer dochters bijspringen. Van de vrouwen die weinig bezoek krijgen vallen er vijf in de categorie alleenstaande moeder en vier in de categorie volledig gezin.

c. vrouwen die bij de aanvang van het project al een tamelijk breed netwerk hadden

Een derde categorie vrouwen had bij de eerste meting al een gevarieerd netwerk, ook buiten de familie. Men noemde familieleden, vriendinnen, burens, andere moeders en contacten via bijvoorbeeld een kerk. De Surinaamse en Ghanese vrouwen die lid zijn van een pinksterkerk of de Evangelische Broeder

³ De vragen 'of men genoeg mensen om zich heen heeft om dagelijkse problemen op te lossen' en 'of men een groter netwerk van contacten zou willen', zijn beide onderhevig aan sociaal wenselijkheidseffecten. Sommige vrouwen hadden tijdens de eerste ronde objectief een klein netwerk en moeilijkheden om hun dagelijkse problemen (oppas, financiën, woning) op te lossen, maar zijn bijna beledigd als de vraag gesteld wordt. Zij willen niet gezien worden als iemand die geen contacten kan leggen.

Gemeente hebben via deze organisatie veel vriendinnen en krijgen uit dit netwerk ook praktische ondersteuning. Onder deze vrouwen lijkt een aantal minder actief geworden in het aanvankelijke netwerk, mogelijk omdat ze het druk hadden gekregen met de activiteiten van Meedoen. In de derde ronde zijn die oorspronkelijke contacten niet hersteld.

Een ander aspect is de mate waarin contacten binnen de eigen etnische groep plaatsvinden. De resultaten tot nu toe laten zien, dat de vrouwen in categorie a en b vrijwel uitsluitend met mensen uit hun eigen etnische groep omgaan. Voor vrouwen met beperkte taalkennis, is het ook bijna onmogelijk om hun netwerk uit te breiden naar andere etnische groepen. Het is duidelijk dat ook in categorie c) veel Turkse en Marokkaanse vrouwen voorkomen, die alleen met mensen uit hun eigen etnische groep omgaan. Voor de 'overige' etnische groepen was meer vermenging te zien, enerzijds door kennis van Nederlands en Engels, anderzijds door een breder netwerk. Toch is er, behalve onder de Surinaamse vrouwen, bijna niemand van de geïnterviewde vrouwen die ook Nederlandse vriendinnen heeft. In de loop van het jaar zijn de vrouwen die al een multi-etnisch netwerk hadden, ook bij Meedoen in een multi-etnische netwerk terecht gekomen. Bij de start van het project veronderstelden we dat op het moment dat de Nederlandse taalkennis toeneemt, de contacten van Turkse en Marokkaanse vrouwen op gang zouden komen. Dit was tijdens de tweede ronde nog niet het geval; voor veel vrouwen is het leren van de Nederlandse taal moeilijker dan gedacht. Tot dan toe is vooral sprake van meer contacten tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen onderling. In de derde ronde worden nog steeds weinig vriendinnen uit andere groepen genoemd, maar nu zien we meer vrouwen die vertellen dat ze wel eens met Nederlandse burens praten.

Natuurlijk zijn niet alleen Turkse en Marokkaanse vrouwen in eerste instantie op hun eigen gezin en kinderen gericht. Dit zien we ook bij niet-werkende Nederlandse huisvrouwen en zeker enkele decennia geleden. Het emancipatieproces van Turkse en Marokkaanse vrouwen bevindt zich in een eerdere fase en is er veel geduld nodig om dit proces onder druk te versnellen.

Net als in de eerste ronde valt in de tweede en derde ronde op dat de netwerken van deze vrouwen bijna overwegend uit andere vrouwen bestaan. Wanneer naar bezoekers gevraagd wordt, worden afgezien van familie bijna geen mannen genoemd.

4.5. Participatie op het culturele en politieke terrein

Het laatste door Engbersen onderscheiden terrein, is het culturele en politieke terrein. Op de vraag of men wel eens deelneemt aan culturele activiteiten, antwoorden in de eerste ronde aanvankelijk 28 vrouwen 'nee' en tien 'ja', maar toen werd doorgevraagd, werden de volgende activiteiten genoemd: tv kijken, thuis film kijken (2x), winkelen met dochter, lezen in het buurthuis en activiteiten op de school van het kind. Slechts drie vrouwen uit de hele groep gingen eens per jaar naar de bioscoop, één ging naar een Ghanees feest en één naar een Grieks feest, één vrouw noemde een concert/ballet en één een festival. Vooral de Turkse en Marokkaanse vrouwen gaan nergens heen.

In de tweede ronde worden nog maar door één Marokkaanse en één vrouw uit de overige categorie culturele activiteiten genoemd. Deze afname van alle andere activiteiten naast het buurthuis hebben we toen op twee manieren verklaard. De eerste reden is methodisch: opnieuw speelden de taalproblemen een rol waardoor vragen niet goed begrepen zijn en verwarring is ontstaan. De tweede reden is serieuzer. Veel vrouwen gaven bij het tweede interview aan dat hun dagindeling sterk veranderd was en dat zij het enorm druk hadden gekregen. Sommigen klaagden dat ze het veel te druk hadden gekregen, aangezien er ook nog kinderen naar school gebracht moeten worden en een huishouding gedaan moet worden, dokters en ziekenhuizen bezocht, etcetera. Met de gezondheidsbeperkingen komt men zelfs niet meer aan het bezoeken van religieuze organisaties toe.

In de derde ronde is de deelname aan culturele activiteiten weer toegenomen. Dat kan erop wijzen dat vrouwen die onder druk naar cursussen gingen, hun programma nu beter onder controle

hebben, waarbij culturele activiteiten nu niet meer in de verdrukking komen. Men gaat ook naar culturele activiteiten die vanuit de cursussen en het buurthuis worden georganiseerd.

Politieke participatie

In de tweede en derde ronde is gevraagd naar politieke participatie (stemmen bij de verkiezingen, naar buurtvergaderingen gaan). Minder dan de helft vertelt in de tweede ronde dat zij hebben gestemd. Twaalf vrouwen (30%) hebben gestemd bij de landelijke verkiezingen van 2006, waar de opkomst landelijk 80% was. Bij de derde ronde werd opnieuw gevraagd of men bij de laatste verkiezingen gestemd heeft, en toen gaven 14 vrouwen bevestigend antwoord. In totaal gingen slechts vier vrouwen ooit naar informatieavonden in de buurt, van politieke participatie op buurniveau kunnen we dus niet spreken.

De paragrafen over zelfredzaamheid overziend, valt op dat er in grote lijn meer verbetering te zien is op de onderzochte terreinen dan na de tweede ronde, maar de verbeteringen zijn beperkt. Men gaat iets vaker zelfstandig naar instellingen of culturele activiteiten. Na de tweede ronde hadden de vrouwen het naar eigen zeggen te druk gekregen: ze gingen toen minstens drie maal per week naar het buurthuis, brachten hun kinderen naar school en hielden het huishouden draaiend. Naast deze programmaonderdelen, waren vrouwen niet gewend om zelf structuur aan te brengen in hun dag. In de derde ronde wordt er niet meer geklaagd dat men het te druk heeft. Veel vrouwen zijn doorgegaan met cursussen, maar waarschijnlijk heeft men iets minder activiteiten, en/of is men meer gewend aan het ritme, waardoor het programma nu beter uitvoerbaar is. Ook het feit dat men nu vrijwillig naar de activiteiten gaat, kan er voor zorgen dat men het niet meer als 'te veel' ervaart.

4.6 Andere effecten van het traject

Naast de resultaten op de specifieke terreinen, is ook een algemene vraag gesteld: "Wat vindt u van het project?". Met deze vraag trachten we een beeld te krijgen, hoe vrouwen het traject ervaren hebben, en of er ook effecten van het traject zijn die we niet in de bovengenoemde indeling kunnen vangen. We hadden de antwoorden van de vrouwen in het verslag van 2007 reeds in drie categorieën ingedeeld, en zullen deze indeling nu weer gebruiken.

Ten eerste waren er de vrouwen voor wie Meedoen een zeer positief effect heeft gehad, ze waren positief gestemd en hun algemene houding ten aanzien van de toekomst en hun mogelijkheden was verbeterd. Voor sommigen ontbrak slechts een computercursus of de organisatie van de kinderopvang en was deze steun voldoende om heen op gang te helpen. Anderen zagen doordat ze deel hebben genomen aan de bewegingsactiviteiten de mogelijkheid om ook dergelijke activiteiten te gaan geven, hier is het blikveld verruimd en met ondersteuning zijn passende mogelijkheden gevonden.

Dan was er een tweede categorie die weliswaar ziek was, maar als het belangrijkste resultaat van het project noemt, dat zij een sociaal netwerk hebben ontwikkeld, dat ze (vaker) buiten de deur kwamen, en dat ze zich prettiger voelen doordat ze een drukker dagindeling hadden gekregen en meer mensen ontmoetten. In deze categorie vallen een aantal vrouwen die veel binnen zaten en weinig mensen zagen. In 2008 blijkt dat veel vrouwen naar de cursussen in het buurthuis bleven gaan, en niet geïsoleerd zijn geraakt na de afloop van het traject.

De derde categorie keek in 2007 nog steeds heel negatief tegen de toekomst aan, ze zijn ziek, ze hebben weinig aan de cursussen deelgenomen, willen geen commentaar leveren en voelen zich gedwongen. In 2008 zit een groot deel van hen weer thuis. Met een langere termijn aanpak zou OCTRA misschien verder gekomen zijn om deze negatieve spiraal te doorbreken en de vrouwen ervan te overtuigen, dat aangepaste activiteiten mogelijk zijn. Het viel ons vorig jaar op dat ze niet aan de activiteiten meedoen om een gezondere levensstijl te stimuleren, maar alleen naar Nederlandse les

gaan, maar dat erg moeilijk vinden. In onze steekproef bestaat deze categorie vooral uit Turkse en Marokkaanse vrouwen. We constateerde dat deze derde groep niet uit de cirkel is gebroken: doordat men ziek is, neemt men geen initiatieven, waardoor problemen verergeren en men zich nog beroerder voelt. De ziekte wordt als reden aangevoerd om niet te kunnen deelnemen aan allerlei activiteiten, maar het gebrek aan contacten en plannen verergert de ziekte. In de psychologie wordt hiervoor wel de term 'locus of control' gebruikt: enerzijds zijn er mensen die geneigd zijn te geloven zij hun eigen leven volledig kunnen sturen (internal control) and anderzijds zijn er mensen die mensen dat ze geen sturing kunnen geven (external control): gebeurtenissen overkomen hen, anderen of God hebben meer invloed dan zichzelf (Rotter's 1990). Deze vrouwen menen dat de locus of control' buiten henzelf ligt en het idee dat zij hun eigen leven kunnen sturen, ontbreekt. Buitelaar (2007) laat zien hoe Marokkaanse vrouwen het moeilijk kunnen vinden om zelfstandig te opereren, omdat zij gewend zijn dat de groep en de familie altijd belangrijker is dan het individu. Iets dergelijks zien we onder onze respondenten terug. Een aantal vrouwen zijn analfabete en nooit naar school geweest, anderen hebben een aantal jaren onderwijs gevolgd in hun herkomstland. In de tweede ronde komen we vrouwen tegen voor wie het Nederlands leren erg moeilijk blijkt, die nog steeds nauwelijks Nederlands kunnen spreken en zich daardoor dom voelen. We vermoeden dat sommige echtgenoten hier ook een rol bij spelen, aangezien minstens drie bij het interview aanwezige echtgenoten hun teleurstelling uiten over het beperkte effect van de taal cursus, en daaruit concludeerden dat het project helemaal geen zin heeft.

De mentaliteitsomslag die nodig was om zelfs maar aan een plan te denken is dus in een aantal gevallen op gang gekomen, maar daarna laat men zich ook weer makkelijk ontmoedigen. Niet alleen is de steun van het thuisfront nodig, ook moet men instanties bewerken om activiteiten en kinderopvang te regelen. Wanneer dit niet direct lukt, vallen vrouwen makkelijk terug: de frustratietolerantie is laag en het valt niet altijd mee om door te zetten, zeker niet als dit tegen de familieprioriteiten in gaat. In de tweede helft van 2007 ontstond bijvoorbeeld een tekort aan kinderopvang bij de scholen. Niet alleen voor de alleenstaande vrouwen maar ook voor de getrouwde vrouwen met een tegenstribbelende man is dit een probleem.

Het is natuurlijk niet zo dat alle vrouwen die Nederlandse les volgen ontevreden zijn over hun vooruitgang. Er zijn ook vrouwen heel blij met de Nederlandse les, en het feit dat 36% van de vrouwen in de derde ronde nog steeds Nederlandse les volgt, laat zien dat een passende (niet te moeilijke) cursus in de buurt een cruciale factor is. Hun doel is om zelfstandig te functioneren, met de dokter te kunnen praten of met de leerkracht op school of met de burens. In het vervolg zullen wij kijken of er ook vooruitgang te constateren is in zelfredzaamheid op de onderscheiden terreinen.

De resultaten overziend, wordt beter duidelijk op welke terreinen de vooruitgang van de vrouwen is geboekt. In de tweede ronde constateerden we dat, ondanks dat er minder visite aan huis komt, vrouwen het gevoel hebben dat ze voldoende mensen om zich heen hebben. Een deel van hen was voor het eerst actief buiten de deur en was daaraan nog niet gewend. Het plannen was voor hen iets nieuws. In de derde ronde wordt niet meer geklaagd dat men het te druk heeft. Waarschijnlijk hebben vrouwen die de activiteiten waardeerden die tot een acceptabel niveau terug gebracht. Degenen die ziek waren en niet blij waren met de activiteiten, zijn afgehaakt. Het feit dat er nu geen sprake meer is van dwang, wordt door de vrouwen positief ervaren.

5. Conclusie

Dit rapport ging over de vraag wat het lange termijn effect is van het project 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' op de ontwikkeling van de deelnemende vrouwen. De resultaten van de interviews met 40 vrouwen die in 2005–2006 met het traject zijn gestart zijn in dit rapport weergegeven. In de eerste ronde zijn 38 vrouwen geïnterviewd, in de tweede ronde 38, waaronder twee nieuwe, en in de derde ronde waren nog 28 vrouwen bereid om aan een interview mee te doen. Dat betekent dat 25 vrouwen drie maal zijn geïnterviewd, 12 vrouwen twee maal en drie vrouwen één maal. In de interviews hebben wij gesproken over de mate waarin deze vrouwen over contacten beschikken en waarin zij zelfredzaam zijn. De achterliggende gedachte is dat het sociaal kapitaal, dat wil zeggen de bruikbare contacten in de buurt, zal toenemen door de activiteiten, en dat men beter in staat zal zijn om op zoek te gaan naar oplossingen voor eigen problemen. De groep wordt gekenmerkt door meervoudige problemen: een hoog percentage alleenstaande moeders, de grote meerderheid heeft gezondheidsproblemen, veel laag opgeleiden, problematische gezinssituaties en weinig perspectieven op de arbeidsmarkt. In 5.1 gaan we eerst in op de randvoorwaarden en beperkingen van het traject, in 5.2 op zelfredzaamheid en sociaal kapitaal en in 5.3 op lange termijneffecten als zelfvertrouwen en perspectief. Tot slot zal in 5.3 nog een ander project aan de orde komen met een vergelijkbaar doel.

5.1 Beperkingen

Het traject als dit kan alleen effectief zijn binnen bepaalde randvoorwaarden. Het onderzoek heeft laten zien dat het zeer moeilijk was om de oudere en langdurig zieke vrouwen te helpen. Zij blijken in groten getale aanwezig in de doelgroep van het project. Blijkbaar zijn vrouwen met lichamelijke of psychische problemen oververtegenwoordigd in de bestanden van de Sociale Dienst/DWI. In paragraaf 2 legden we uit dat Meedoen geen zorgtraject is maar een activeringsproject voor werklozen. Gezien de problemen waar de doelgroep mee kampt, is het de vraag of voor deze groep een combinatie met een zorgtraject niet geschikter is. Naast verbetering in de problematische thuissituatie, lijkt ook een mentaliteitsomslag nodig. Voor ongeveer tien vrouwen in onze steekproef is de passieve houding, het vele geklaag en de gezondheidstoestand gedurende het project niet in positieve zin verandert. De lichamelijke en psychische gezondheidstoestand van deze groep blijft een groot probleem, vooral voor de oudere vrouwen. Een aantal ziet zichzelf niet als actor in hun eigen leven, maar als een speelbal van hun lot. Onder onze respondenten bevinden zich ook vrouwen die vaak niet gekomen zijn bij de lessen omdat ze ziek waren, het Nederlands leren gaat niet zo snel als ze verwacht hadden, en omdat ze het leren moeilijk vinden geven ze de moed op. Zodra de activiteiten niet meer verplicht zijn, vallen deze vrouwen af. Een project van een jaar was voor deze groep niet genoeg, alleen door langdurige begeleiding is een dergelijke verandering in mentaliteit en perspectief misschien mogelijk. Dat de individuele trajectbegeleiding hierbij doorslaggevend was, werd vorig jaar al duidelijk. Met het ook op eventuele vervolprojecten dient men zich af te vragen of hier niet te veel gevraagd werd van de trajectbegeleiders.

Met deze informatie in gedachten, is een kritische kanttekening op zijn plaats bij het door de projectleiding gepropageerde adagio 'het is goed dat het moet'. Uit het onderzoek blijkt dat niet iedereen het hier mee eens is. Het dwingen van zieke vrouwen wordt vooral in Marokkaanse kring opgevat als 'typische Nederlandse' bemoeizucht en leidt tot tegenzin tegen Nederlanders en het Nederlandse sociale systeem. De vrouwen waren zich al bewust van de negatieve stereotypen over Moslimvrouwen onder Nederlanders, en zien de dwang in dat kader. Zoals Rath al in 1992 schreef, vertoont het gedwongen activeren van allochtonen gelijkenis met het beleid eerder die eeuw om 'onmaatschappelijkheid' te bestrijden (Rath 1992:4). Leden van een geconstrueerde probleemcategorie moeten volgens die gedachte in 'aangepaste burgers' veranderen. Destijds was het beleid bedoeld om de probleemgevallen binnen de arbeidsklasse tot 'volwaardige maatschappelijke ontplooiing' te

verheffen (Dercksen & Verplanken, 1987), tegenwoordig worden allochtonen met sancties gedwongen om zich aan te passen aan de verbeelde gemeenschap. Ondank alle goede bedoelingen, heeft een deel van de vrouwen die wij ondervroegen moeite met het achterliggende idee dat zij zich niet genoeg zouden aanpassen, zich sneller moeten emanciperen, en vooral met de druk die daarbij gebruikt wordt.

5.2 Zelfredzaamheid en sociaal kapitaal

In de inleiding noemden we zelfredzaamheid en sociaal kapitaal als centrale begrippen. De zelfredzaamheid hebben we op drie terreinen die Engbersen (1995) gebruikt als hij over integratie spreekt, onderzocht. Het sociaal kapitaal zijn de contacten binnen het eigen netwerk, die bruikbaar zijn om het eigen leven (beter) te organiseren. Nu zullen we der resultaten nog eens kort samenvatten op deze terreinen.

- a) Ten eerste is *het economische terrein* onderscheiden: financiën, werk, onderwijs en huisvesting. Zoals uit paragraaf 4.1 bleek, heeft het merendeel van de respondenten geen enorme perspectieven op dit terrein, men leeft van een bijstandsuitkering. Weliswaar wilde zowel in de eerste als tweede ronde 38% gaan werken, maar slechts drie van de veertig respondenten hebben in 2007 werk gevonden, en nog één in 2008. In 2007 wilden 41% van de vrouwen een verdere opleiding gaan volgen, maar in 2008 nog slechts 27%. De problemen die de intrede in het onderwijs en op de arbeidsmarkt moeilijk maken zijn: ziekte, kinderen zorgen voor een druk programma en het lage startniveau waardoor de meeste banen niet tot de mogelijkheden behoren. Men woont in de sociale woningbouw en dat zal waarschijnlijk zo blijven, en van grote mobiliteit op economisch terrein is geen sprake. We vermoeden dat cursuservaring wel een positief effect heeft op kinderen en op de houding ten aanzien van het volgen van cursussen door kinderen. Vooruitgang is geboekt in het terugdringen van schulden.
- b) Ten tweede spreekt Engbersen over *het sociale terrein*. De effecten van het project zijn niet direct in het aantal contacten te zien, maar misschien eerder in het psychologische effect hieromheen. In paragraaf 4.4 bleek dat het gemiddeld aantal bezoekers dat de vrouwen thuis ontvangen tussen de eerste en derde ronde voor Marokkaanse vrouwen en vrouwen uit de overige etnische groepen licht is toegenomen, maar voor Turkse vrouwen iets is afgenomen. Het feitelijke aantal bezoekers aan huis is echter ook in de derde ronde nooit meer dan 1,8 per week, en bestaat nog steeds grotendeels uit familieleden. De nieuwe kennissen uit het project komen niet aan huis en worden nauwelijks ingeschakeld bij het oppassen of andere praktische problemen. Wel zijn de vrouwen die wij aanvankelijk als 'geïsoleerd' hadden gecategoriseerd, omdat ze weinig contacten hadden, in de tweede ronde minder ontevreden over hun netwerk van kennissen. Waar aanvankelijk bijna een op de vijf vrouwen behoefte had aan meer contacten om dagelijkse problemen op te lossen, zien we in de tweede ronde nog maar één vrouw die vindt dat ze te weinig contacten heeft. Slechts één vrouw krijgt in de derde ronde helemaal geen bezoek. Mede doordat de cursussen niet meer verplicht zijn, hebben vrouwen in de derde ronde een beter evenwicht gevonden in het combineren van cursus met het huishouden en de kinderen. Degenen die blijven komen, zien het huishouden en de kinderen als hun eerste verantwoordelijkheid, en willen geen ontevreden echtgenoot of relatieproblemen, maar vinden het leuk en belangrijk om naar de cursussen te komen.
- c) Ten derde spreekt Engbersen over *het politiek-culturele terrein*. De verwachting dat vrouwen actiever zouden worden op politiek- en cultureel terrein was misschien te hoog gegrepen. Gezien het lage percentage dat zelfs maar naar een informatieavond in hun stadsdeel gaat (paragraaf 4.5), is het geen slecht resultaat dat 35% naar de stembus is gegaan. Het is niet te verwachten dat hier erg veel verbetering optreedt in de politieke betrokkenheid van deze vrouwen. Ook de interesse voor culturele activiteiten is zeer beperkt. Maar de stap naar het buurthuis is nu gezet en men blijft komen terwijl het project is gestopt. De vrouwen gaan weliswaar niet naar de vele culturele evenementen die in Amsterdam plaats vinden, maar wel naar de feesten die in het buurthuis worden georganiseerd en lijkt

ook meer belang te zijn gaan hechten aan de activiteiten van de school van de kinderen. Voor hen is het belangrijk dat de activiteiten dichtbij huis plaats vinden, want men is sterk gebonden aan de buurt.

5.3 Lange termijneffect, zelfvertrouwen en perspectief

Naast hetgeen direct te maken had met onze theoretische centrale begrippen, hebben we ook positieve effecten geconstateerd, die daar indirect mee te maken hadden. De drie belangrijkste zullen we nogmaals kort behandelen.

– 1. – Na de tweede ronde hebben we geconstateerd dat een belangrijk positief effect van het traject was dat vrouwen de deur uit komen, waar ze dat voorheen niet of veel minder deden. Veel vrouwen waren actiever geworden, bewogen meer en hadden meer contacten buitenshuis. Hun dagindeling was veranderd omdat ze vaak twee of drie keer per week naar de cursussen, bijeenkomsten en individuele gesprekken moesten komen, en velen vonden dat prettig, hoewel er ook een aantal klaagden dat ze het nu wel erg druk hadden. Diverse malen werd opgemerkt dat het prettig is om ergens heen te moeten, dat men nu tenminste buiten komt en dat men het vreselijk zou vinden als de activiteiten zouden stoppen, omdat men niet weet waar men dan heen moet. Hoewel men nog niet veel verder komt dan het buurthuis, hadden sommige vrouwen toch het idee dat ze nu 'bij de maatschappij horen'. In de derde ronde, zien we dat 57% van onze respondenten nog steeds deelneemt aan cursussen (16 van de 28 ondervraagde vrouwen: 10 volgen Nederlandse les, 8 bewegen, 6 volgen naai- of computerles). Over de vrouwen die niet geïnterviewd werden in de derde ronde, is niet bekend of zij nog steeds deelnemen. Het ligt voor de hand dat onder hen het percentage dat niet meer naar cursussen gaat groter is. Het succes in langdurig activeren zou dus in het meest negatieve scenario, waarin alle uitvallers uit het onderzoek niet meer naar cursussen gaan, rond de 40 % liggen (16 van de 40 vrouwen nog steeds actief). In een positiever scenario, waarbij onder de uitvallers uit het onderzoek een zelfde percentage nog naar cursussen gaan, zou het percentage 57% zijn. Na de derde ronde is dus tussen 40 en 57% van deze doelgroep nog steeds actief.

– 2. – Na de tweede ronde, constateerden we dat in de loop van dat jaar een groot aantal problemen van de huishoudens bespreekbaar waren gemaakt en aangepakt, zoals problemen met delinquente kinderen en schuldenproblematiek. Dit was vooral te danken aan de individuele trajectbegeleidsters, die door telefoongesprekken met instellingen en het organiseren van structurele ondersteuning gezorgd hebben dat vrouwen weer boven hun problemen uit kunnen kijken. Het mag duidelijk zijn dat een respondent met twee zoons in de gevangenis niet al haar problemen kan oplossen, maar bespreekbaar maken en perspectief bieden, vinden trajectbegeleiders belangrijk. Ook tijdens de derde ronde, wanneer het project officieel is afgelopen, worden deze vrouwen nog steeds ondersteund, hoewel niet meer vanuit Octra maar vanuit allerlei andere instellingen. Voor de projectbegeleiders is het ongetwijfeld een zware opgave geweest: de opeenstapeling van problemen en het steeds opnieuw ontstaan van nieuwe problemen is ook voor degenen die ondersteuning tracht te bieden soms vermoeiend en demotiverend. De trajectbegeleider had een voorbeeldfunctie voor de vrouwen. Zij is iemand die doorzet bij instanties en die doelgericht aan het oplossen van een probleem werkt. Het bespreekbaar maken van de problemen was een eerste stap om aan een oplossing te gaan denken ('coming out'). Hoewel sommige vrouwen de inmenging als bemoeizucht van de Nederlanders zien, en dat niet prettig vonden, heeft bij anderen de psychologische bijsturing een negatieve spiraal doorbroken. Sommige vrouwen hebben nog steeds de neiging om vooral te klagen en geen stappen te zetten, maar er zijn ook vrouwen die voorzichtig optimistischer zijn geworden; hun actieradius is uitgebreid en zij zijn (iets) meer geneigd om op onderzoek uit te gaan wanneer ze ergens mee zitten. Een aantal vertelt spontaan dat ze veel meer durven dan vroeger. In de derde ronde horen we opnieuw van sommigen dat het zelfvertrouwen is toegenomen gedurende de hele periode; nu wordt de verbeterde kennis van de Nederlandse taal meer benadrukt. Maar er is ook een groep die teleurgesteld is dat het traject is stopgezet, en daar een hernieuwde poging van de sociale dienst /de Nederlandse

instellingen in ziet om hen dwars te zitten. Ook zien we dat er nieuwe problemen zijn ontstaan bij vrouwen, wiens kinderen in de puberleefstijd zijn gekomen. Deze nieuwe problemen worden niet op dezelfde manier besproken en aangepakt.

– 3.– Een derde positief effect dat wij na de tweede ronde constateerden was dat een aantal vrouwen door het simpele feit dat ze kennis hebben gemaakt met cursussen meer perspectief op nieuwe mogelijkheden ziet. Dat men naar een cursus gaat, is op zichzelf van belang omdat men iets leert en omdat men contact heeft met anderen. Omdat men nooit eerder op een cursus was geweest behalve misschien de inburgeringscursus, ontdekt men het plezier van het ontdekken van een nieuw vakgebied of een nieuwe vaardigheid. Desgevraagd beantwoordde men de vraag 'hoe vindt u het?' meestal slechts met '..... leuk', maar de beperkte taalvaardigheid verbergt dat het niet alleen om gezelligheid gaat maar ook om de verbreding van perspectief, die we het duidelijk zagen bij de respondenten die na de cursus mogelijkheden zagen om zich verder te scholen en een beroep in die richting te kiezen. Dit kwam voor bij de naai- en kap- en computercursus, maar ook bij de bewegingslessen en de aerobics. Na de derde ronde moeten we helaas constateren dat niemand van deze cursisten zich feitelijk heeft ingeschreven voor een opleiding om naaister, kapster of aerobiclerares te worden. Hoe dit komt is niet duidelijk. In ieder geval gaf de cursus – ook voor vrouwen die niet direct aan een beroep denken – een nieuw perspectief op wat er vlak bij huis te doen is en op het plezier om iets te leren. Misschien dat niet iedereen de mogelijkheden voor zichzelf helemaal benut, maar in ieder geval heeft het verbrede perspectief effect op de mogelijkheden die men voor de kinderen ziet in het volgen van cursussen.

5.4 Tot slot, een korte vergelijking met een ander initiatief

Uit deze evaluatie is naar voren dat zich onder de specifieke groep die door dit project wordt bereikt – de restcategorie van de sociale dienst/DWI – veel vrouwen bevinden die ziek zijn, veel alleenstaande moeders, veel vrouwen die tegen pensionering aanlopen en vrouwen die analfabeet zijn en zo slecht Nederlands spreken, dat ze mogelijk nooit een reguliere baan kunnen verwerven. De keuze voor deze doelgroep vormt zowel de sterke als de zwakke kant van het traject. Voor een deel van de vrouwen is een zorgtraject misschien meer op zijn plaats dan een activeringstraject met een verplichtend karakter. Daar staat tegenover dat de vrouwen die hier gesteund zijn in het oplossen van hun problemen, vaak zodanig ingewikkelde en gerelateerde problemen hebben dat er tot nu toe niemand naar het totale beeld heeft gekeken, en dat door de persoonlijke begeleiding in ieder geval een aantal problemen in hun verband zijn aangepakt.

Recentelijk zijn er ook buurtgericht project geweest die alleen gericht zijn op het aanpakken van de problematiek van bewoners met complexe problemen (vanuit een welzijnswerk invalshoek). Deze hebben een beperktere doelstelling, aangezien het puur op hulpverlening is gericht en niet op het activeren van mensen. In Stadsdeel Zeeburg wordt dat 'Achter de Voordeur' genoemd, en in Stadsdeel Slotervaart 'Sociaal Investerings Plan' (SIP). Metaal, Delnoij & Duyvendak (2006) beschrijven hoe dit in zijn werk gaat in Stadsdeel Slotervaart. Zogenaamde bewonersadviseurs, aangesteld bij de welzijnsinstelling, bellen in geselecteerde straten in de meest problematische buurten bij alle huishoudens aan, maken een praatje en vragen of zij kunnen helpen om problemen op te lossen. De adviseurs komen veel mensen tegen die niet weten hoe ze hun situatie konden verbeteren. De moeilijkste gevallen waren de huishoudens met multipelere problematiek, bijvoorbeeld een werkloze vader met schulden en een criminele zoon, of een psychiatrische patiënt, die overlast in de buurt veroorzaakt, de huur niet betaalt. Deze bewoners hebben te maken met verschillende hulpverleningsinstellingen op specifieke gebieden, zoals het arbeidsbureau, schuldhulpverlening, kindbescherming, jeugdwerker en psychiatrische hulpverlening, maar alleen de bewoner zelf heeft een totaalbeeld van zijn problemen. Met deze aanpak kwam men veel problemen met werk en inkomen en met de school van de kinderen tegen, die relatief oplosbaar waren. Problemen met gezondheid en psychiatrie bleken het moeilijkst aan te pakken.

Evaluatie van het 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes

Het is de vraag of men met 'Achter de voordeur' of 'SIP' de problemen van de vrouwen in De Baarsjes was tegengekomen. Een voordeel van SIP is dat bewoners vrijwillig kunnen besluiten om wel of geen hulp te ontvangen, en dat niet alleen cliënten van de sociale dienst/DWI eronder vallen. Een nadeel is dat de vrouwen die door Meedoen zijn aangesproken, eerder hun deur dichtielden voor ambtenaren en hulpverleners. Het is dus goed mogelijk dat niet iedereen met de andere projecten bereikt zou zijn. Dat 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' de andere trajecten in intensiteit overtreft, en daardoor meer effect kan hebben op de langdurige psychische processen, die beschreven zijn in paragraaf 5.2, is uit dit verslag wel duidelijk geworden. De intensieve aanpak heeft meer effect op het leven van de vrouwen en hun dagelijkse activiteiten dan bijvoorbeeld SIP. Maar zoals Van den Berg ook opmerkt, moet wel in de gaten gehouden worden dat vrouwen graag deelnemen aan taalcursussen, maar minder willen worden 'gedwongen' tot emancipatie en de focus op hun achterstand vervelend vinden (Van den Berg 2007:24).

Referenties

- Berg, M. van der, M. (2007a) *'Dat is bij jullie toch ook zo?', Het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen*, Den Haag: Nicis
- Berg, M. van der (2007b) *'Dat is bij jullie toch ook zo?', Gender, etniciteit en klasse in het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen*, Amsterdam: Aksant
- Boer, B. (2008) Amsterdam laat uitkeringsgerechtigde met kleine kans op werk niet thuiszitten, website Gemeente Amsterdam, http://www.amsterdam.nl/gemeente/college/freek_ossel/redactionele/amsterdam_laai (1 juli 2008)
- Buitelaar, M.W. (2006) *Islam en het dagelijks leven*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas
- Buitelaar, M.W. (2007) Staying close by moving out. The contextual meanings of personal autonomy in the life stories of women of Moroccan descent in the Netherlands, *Cont Islam* 2007, 1, pp. 3–22
- Dekker, P & S. Keuzenkamp (2006) 'Maatschappelijke participatie', in: S. Keuzenkamp & A. Merens (red.), *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*, Den Haag: SCP, pp. 211–233
- Dercksen, A. & L. Verplanke (1987) *De geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederlands, 1914–1970* (1^e druk) Meppel: Boom.
- Engbersen, G. & R. Gabriels (1995) *Sferen van integratie: naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*, Amsterdam: Boom
- Giltay Veth, D. (2007) *Bouwstenen voor succesvol bouwen aan burgerschap, eindrapportage van het project MEEdoen: bouwen aan Burgerschap. Verslag van een proces waarbij honderdvijftig vrouwen worden uitgenodigd om deel te nemen aan de samenleving*, Amsterdam: Oetra & Partners BV
- Gruijter, de, M. , N. Boonstra, T. Pels, M. Distelbrink, (2007) *Allochtone vrouwen doen mee! Eerste generatie allochtone vrouwen in Rotterdam & hun perspectief op activering*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Hazeu, C., N. Boonstra & M. Jager-Vreugdenhill (2005) *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004: analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*, Den Haag: WRR
- Heelsum, A. van (2007) *Evaluatie van het traject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel de Baarsjes' tweede ronde*, Amsterdam: IMES
- Hessing-Wagner, J. (2006) 'Gezondheid', in: S. Keuzenkamp & A. Merens (red.), *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*, Den Haag: SCP, pp. 147–162
- Lin, N. (1999) Building a network theory of social capital, *Connections* 22 (1), 28–51
- Metaal, S., M. Delnojj & J.W. Duyvendak (2006) *De Amsterdamse benadering, Vooruitkomen, samenleven en thuis voelen in Nieuw West. Verslag van een onderzoek*, Amsterdam: UvA/Bureau Parkstad.
- Putnam (2000) *Bowling alone, the Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster
- Rath, J. (1992) 'De tegenbedoelde effecten van de geleide integratie van 'etnische minderheden', *Beleid en Maatschappij*, 19 (5), September/Okttober, pp. 252–265.
- Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable.

Evaluatie van het 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' in Stadsdeel De Baarsjes

American Psychologist, 45, 489–493.

Sedney, P (2008) *'Who is responsible, who cares?' An exploratory study of informal support by Turkish and Moroccan women in the Netherlands*, Thesis Social Policy and Social Work University of Amsterdam.

Tilburg, T.G. van (1988) *Verkregen en gewenste ondersteuning in het licht van eenzaamheidservaring*, Amsterdam: Proefschrift VU.

Uitenbroek, D.G., J.K. Ujcic-Voortman, A.P. Janssen, P.J. Tichelman & A.P. Verhoeff (2006), *De Amsterdamse Gezondheidsmonitor 2004*, Amsterdam: GGD

Vriend, K. de (1989) *'Mijn hoofd kan mijn lichaam niet meer dragen', zwaarlijvigheid bij Turkse vrouwen*, Leuven: Acco.